

Ozna/Udba – drastičan obračun s neprijateljima: primjer Hrvatske (1940-ih i 1950-ih)*

Tema rada postupci su Ozne/Udbe prema zarobljenicima i političkim protivnicima kao mogućoj vojnoj i političkoj prijetnji novoj revolucionarnoj vlasti. Partizansko vodstvo je odlučnom primjenom represivnih sredstava osiguralo pobjedu i učvrstilo svoju jednostranačku vladavinu. Osim legalnih postupaka, koristili su se i postupci koji su bili u suprotnosti s vlastitim proklamiranim načelima, ali i međunarodnom pravu. Pokazat će se da su proklamirani ciljevi, poput kažnjavanja ratnih zločinaca, obnove jugoslavenske države, proširenje njezinih granica i uvođenje federalizma, kao i prikriveni politički cilj izgradnje komunističkog sustava, bili glavni motivi za drastične mjere. U tome je važnu ulogu imala Ozna/Udba.

Ključne riječi: Hrvatska; Demokratska Federativna Jugoslavija; Federativna Narodna Republika Jugoslavija; Odjeljenje za zaštitu naroda; Uprava državne bezbjednosti; Komunistička partija Jugoslavije

Uvod

Svaki pokret ili stranka u borbi za vlast pokušava srediti stanje u društvu u ratu i nakon njega i represijom. Represija može biti usklađena s proklamiranim pravilima, državnim i međunarodnim zakonima, ali može biti i suprotna njima. Napose to važi za revolucionarne pokrete i stranke. Nastojanje da se zavede potpuna kontrola nad teritorijem, kao i pobjednička euforija te krajnji ciljevi vlasti bili su presudni motiv da Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) na čelu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda (NOV i POJ), koja je 1. ožujka 1945. preimenovana u Jugoslavensku armiju (JA), vojnim i policijskim sredstvima nastoji onemogućiti svoje neprijatelje njihovim fizičkim uništenjem ili društvenom marginalizacijom.

* Ovaj rad je nastao u okviru projekta *Hrvatska u 20. stoljeću: modernizacija u uvjetima pluralizma i monizma* (IP-11-2013-3481) koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost.

U cilju da izbjegne daljnja stradanja, posebno nakon iskrcavanja anglo-američkih jedinica na europski kontinent i prodora sovjetske Crvene armije s istoka, nova jugoslavenska vlast predvođena KPJ, primijenila je i uobičajena sredstva masovnog oprosta, poput amnestije. S tim korakom su namjeravali ojačati vlastite vojne jedinice, oslabiti otpor oružanih protivnika, ali i stvoriti uvjete za opću sigurnost i što bržu normalizaciju života. Već 1944. godine proglašene su dvije amnestije, i to 30. kolovoza i 21. studenog 1944.¹ Mnogi su promijenili ratujuću stranu, a neki, vjerojatno, i svoja uvjerenja. Vodstvo partizanskog pokreta u nekim je svojim naredbama zahtijevalo humani postupak sa zarobljenicima. Trebalo je suditi “krvnicima”, a pustiti one koji “nemaju krivice”.² Tako je, primjerice, Ozna 6. prosinca 1944. prosljedila naređenje Josipa Broza Tita, zapovjednika NOV i POJ i generalnog sekretara KPJ, „svim korpusima“ da se sa zarobljenicima ima postupati po međunarodnom pravu. Za svako kršenje ove naredbe, rečeno je, postupit će se najstrože, a ratne zločince izvesti pred vojni sud.³

Tema ovog članka primjeri su iz kojih je vidljiva i druga strana odnosa prema vojnim zarobljenicima i političkim protivnicima kao prijetnji revolucionarnoj vlasti. Pokazat će se da su kažnjavanje ratnih zločinaca, obnova jugoslavenske države, proširenje njezinih granica i uvođenja federalizma, a napose uvođenje komunističkog sustava motivirali partizansko vodstvo na primjenu drastičnih represivnih sredstava u osiguranju pobjede i jednostranačke vladavine.⁴ Osim legalnih postupaka, koristili su i postupke koji su bili u suprotnosti s vlastitim proklamiranim načelima i zakonima, ali i međunarodnom pravu. Upute u kojima se zahtijeva drastičan obračun s neprijateljem ostala su skrivena od javnosti.

U obračunu s jugoslavenskim i komunističkim neprijateljima važnu ulogu imale su sigurnosno-obavještajne organizacije partizanskog pokreta i komunističke vlasti Odjeljenje za zaštitu naroda (Ozna), utemeljene 13. svibnja 1944. i, od 13. ožujka 1946., Uprava državne bezbjednosti (Udba).

Ovdje ću se uglavnom posvetiti stavovima komunističke vlasti i njihovim naredbama o odmazdi i represiji u cilju učvršćenja njihove vlasti, a primjeri odmazde i represije prikazani su po pojedinim područjima na temelju dokumenata Ozne i Udbe. Na žalost, stanje arhivskih fondova u Hrvatskoj i drugim državama nastalih nakon raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije ne omogućuju sustavniji uvid

1 Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 493, 504.

2 Milovan Dželebdić, *Obavještajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945.*, Beograd, Vojnoistorijski institut, 1987., 199-200.

3 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30, Knjiga primljenih i poslanih depeša od i za OZNA 10. korpusa, 1. 8. 1944. – 21. 5. 1945., Depeša Ozne Hrvatske, 6. 12. 1944.

4 O komunističkoj revoluciji kao bitnom uzroku masovne represije vidi: Michael Portmann, „Nasilje tijekom izgradnje države i društva komunističke Jugoslavije (1944-1944)“, u: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj: Zbornik radova*, Zagreb: Matica hrvatska, 2012., 149-158; Zdenko Radelić, „Rat, država, nacija i revolucija: bitne pretpostavke komunističke represije u Hrvatskoj“, u: *Isto*, 21-49.

u djelatnost Ozne i Udbe.⁵ Velik dio njihovih dokumenata uništen je ili je zbog drugih razloga nedostupan. Međutim, i na temelju djelomičnih podataka mogu se opisati postupci Ozne i Udbe te donijeti jasni zaključci.

Svjedočenja visokih dužnosnika države, KPJ i sigurnosno-obavještajnog sustava o postupcima Ozne i Udbe

Malo je onih koji su bili na visokim položajima u državi, KPJ i sigurnosno-obavještajnom sustavu koji su progovorili o postupcima Ozne i Udbe. Neka svjedočanstva su i upitne vjerodostojnosti, napose ona koja su zapisana iz „druge ruke“. Primjerice, prema svjedočenju „neko“ beogradskog pisca, kome se navodno povjerio Jefto Šašić, načelnik Ozne III. za Jugoslaviju, kontraobavještajnog odsjeka Ozne u JA, Josip Broz Tito, generalni sekretar KPJ i vrhovni zapovjednik JA, između 9. i 12. svibnja 1945. izdao je Šašiću usmenu zapovijed o smaknuću zarobljenih pripadnika neprijateljskih jedinica.

„Pobiti! Kreni u Sloveniju i Austriju i prenesi ovu naredbu komandantima naših armija!“⁶

Međutim, razvoj događaja dopušta veliku vjerojatnost da je barem smisao izrečenog točan. Naime, dosadašnja istraživanja i brojne masovne grobnice, kao i dokumenti prikazani u ovom radu, potvrđuju vjerojatnost da je J. Broz Tito dao takvu ili sličnu usmenu zapovijed. Osim toga, i njegov govor u Ljubljani 26. svibnja 1945. može se upravo tako tumačiti. J. Broz Tito je tada naglasio da je „ruka pravde“ dostigla „ogromnu većinu“ neprijateljskih snaga. Konačno, ta je izjava samo jedna u nizu izjava i uputa vođa partizanskog pokreta i KPJ koji su pozivali na nemilosrdan obračun.⁷

Milovan Đilas, dugogodišnji član Politburoa CK KPJ, ustvrdio je da su i prije „ulaska u Beograd“, dakle u listopadu 1944., utvrđeni kriteriji po kojima je trebalo „odmah“, tj. „na licu mjesta“ pobijati pripadnike neprijateljskih snaga, a spomenuo je „pripadnike nedićevskih i ljotićevskih formacija“. Zapisao je da je odmazda bila nemilosrdna, a da su obuhvaćeni i oni koji su bili krivi isključivo prema revolucionarnim kriterijima, dakle prema kriterijima KPJ.

„Dakako, bilo je među streljanima i onih koje bi takve sudbine poštedeo i najgori,

-
- 5 O literaturi o masovnoj odmazdi nad vojnim zarobljenicima i civilima u Hrvatskoj vidi: Vladimir Geiger, „Osvrt na važnije žrtvoslove o Drugom svjetskom ratu i poraču u Republici Hrvatskoj 1991.-2004. godine“, Dijalog povjesničara istoričara, ur. Hans Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb: Friedrich Naumann Stiftung, 2005., 621-639; Martina Grahek Ravančić, *Bleiburg i križni put 1945. : Historiografija, publicistika i memoarska literatura*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
 - 6 Pero Simić, *Tito : Fenomen stoljeća : Prva politička biografija*, Zagreb: Večernji list proizvodi d.o.o., 2009., 221.
 - 7 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, prir. Mate Rupiće, Vladimir Geiger, Slavonki Brod, Hrvatski institut – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2011., 42.

najnepravedniji sud. Ali ratovi, pogotovu revolucionarni i kontrarevolucionarni, vrše se po šematskim, ideološkim kriterijumima koji tokom istrebljenja postanu strast i praksa, navika i vrlina: neko je kriv ne samo što je nešto učinio, nego i što je nečem pripadao.⁸

Ozna je „hapsila i streljala“. Prema Đilasu, J. Broz Tito je uskoro uvidio da egzekucije ne daju željeni učinak, pa je krajem 1945. zaustavio daljnja smaknuća bez suđenja.⁹ No, ta se odluka mogla odnositi samo na masovna smaknuća zarobljenika, a ne na sva smaknuća. Naime, strijeljanja bez suda, napose pobunjenika i njihovih pomagača nastavljala su se i dalje.

Andrija Hebrang, član Politbiroa CK KPJ i ministar industrije, prema posrednim svjedočenjima, na jednoj od sjednica CK KPJ zahtijevao je da se obustavi „politika sistematskog terora u Hrvatskoj“ i „klanje Hrvata“ jer da će se Hrvati „zauvijek otuđiti od nas komunista“.¹⁰ Unatoč tome što je i ova izjava upitne vjerodostojnosti, ona ipak odražava stvarno stanje, tj. činjenicu da je u Hrvatskoj i nad Hrvatima, uostalom kao i u drugim područjima Jugoslavije i nad drugim pripadnicima antipartizanskih i anti-komunističkih snaga, izvršen veliki broj smaknuća bez suđenja.

Jednostavnu logiku nemilosrdnog obračuna s neprijateljem objasnio je 1988. Ivan Maček Matija, načelnik Ozne za Sloveniju, i to naglašavajući opasnost od intervencije zapadnih saveznika.

„U takvim okolnostima mi si nismo mogli dopustiti da pustimo na životu izdajice i zločince koji bi u slučaju vanjske vojne intervencije mogli poslužiti kao kadar za rat protiv nove Jugoslavije.“¹¹

Uspjeh komunističke revolucije bio jedan od važnih razloga za drastični obračun s neprijateljima. Jedan od Mačekovih najbližih suradnika Mitja Ribičić je 1975. objasnivši borbu za zapadne jugoslavenske granice i revolucionarne ciljeve jednostavno zaključio: „Te sile kontrarevolucije morali smo fizički uništiti 45. godine (...).“¹² I Jovo Kapičić, jedan od čelnika savezne Ozne i Udbe, a od 1953. i njen načelnik, ovako je s vremenske distance ocijenio neke njihove postupke: „Morali smo, takvo je vrijeme bilo...“¹³

General-major Marijan Kranjc, koji je u kasnijem razdoblju radio na pitanjima sigurnosti u Jugoslavenskoj narodnoj armiji (JNA), ustvrdio je da su opasnost od

8 Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990., 407. Vidi i: Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „Narodnih neprijatelja“ 1944., *Istorija 20. veka*, Beograd, 2010., 2, 9-28, 22.

9 Milovan Đilas, *Druženje s Titom*, Zemun 1990., 87.

10 Bogdan Radica, *Hrvatska 1945*, München – Barcelona, Knjižnica Hrvatske revije, 1974., 168; Nada Kisić Kolanović, *Andrija Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*, Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1996., 146.

11 Milko Mikola, *Rdeće nasilje: Represija v Sloveniji po letu 1945*, Celje-Ljubljana, Celjska Mohorjeva družba, 2013., 40.

12 Mikola, *Rdeće nasilje: Represija v Sloveniji po letu 1945*, 40.

13 Tamara Nikčević, *Goli otoci Jova Kapičića*, Beograd – Zagreb – Sarajevo, VBZ, 2010., 200.

neprijateljske emigracije dobro shvatili sovjetski instruktori s obzirom na iskustvo s bijelom gardom, protivnicima SSSR-a (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika): „Zato i nije čudno da su već 1944. godine sovjetski instruktori u Ozni davali upute da treba sve kvislinge fizički uništiti, jer je ‘samo mrtav emigrant, dobar emigrant’“.¹⁴

Milan Trešnjčić, pripadnik Ozne i kasniji generalni konzul SFRJ u Stuttgartu, svjedočio je o drastičnosti odmazde „suradnika okupatora i neprijatelja revolucije“ u Beogradu: „Ja tvrdim životom da nitko od njih ne bi bio osuđen na duže kazne od dvije godine robije samo da je sačekao da prođe taj prvi talas likvidacije.“¹⁵

O sličnim postupcima Ozne i KNOJ-a na području Maribora pisao je pripadnik Ozne za Sloveniju Zdenko Zavavlav. Ozna je imala pravo odlučivati o sudbini zatvorenika i logoraša: hoće li ih pustiti na slobodu, izručiti sudu ili će ih smaknuti bez suđenja.¹⁶

Jedan od rijetkih pripadnika Ozne i Udbe u Hrvatskoj koji je napisao svoja sjećanja jest Josip Boljkovac. Opisao je slučaj smaknuća na karlovačkom području u drugoj polovini 1947., kad je bio, najvjerojatnije, šef Opunomoćstva Udbe za grad i kotar Karlovac.¹⁷ Skupina policajaca i udbaša među kojima je bio i autor, opkolili su dvojicu „ratnih zločinaca“ u Tončić selu. Nakon što su se predali, unatoč obećanju da će im se suditi po zakonu, Boljkovčeve kolege su ih ubili na licu mjesta. O tome je Boljkovac obavijestio Veljka Drakulića, šefa Udbe za Hrvatsku, „koji je odmah obojicu suspendirao“. Jedan je kasnije vraćen su službu, a drugi je nakon rada u sindikatu ubrzo umirovljen.¹⁸

Prema sjećanjima Vojne Kamalića, pripadnika Ozne za Kvarnersko otočje i povjerenika za Lošinj, pripadnici Ozne na otoku Rabu bili su u dilemi treba li uopće voditi optuženike u Rijeku da im se tamo sudi ili da ih se „likvidira“ kad već postoji „pusto i sinje more“.

„Zar nije praktično i jednostavno da se objesi osuđeniku na smrt kamen za pojas i da ga se spusti u duboko more?“¹⁹

14 Marijan F. Kranjc, *Legendarni slovenski obveščevalci : Slovenski vojaški obveščevalci in protiobveščevalci 1919-1991*, Maribor, Založba Pro-Andy, 2011., 204.

15 Milan Trešnjčić, *Oslobađanje Dedinja*, Beograd (ne piše gdje, nego pretpostavljam) 1998., 62-66, prema: Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „Narodnih neprijatelja“ 1944., *Istorija 20. veka*, Beograd, 2010., 2., 9-28, 22.

16 Zdenko Zavavlav, *Pozna spoved : Iz dnevninskih zapisov slovenskega oznovca*, Maribor, Mohorjeva, 2010., 110.

17 Iz samih sjećanja, ali ni izvora i ostale literature nije moguće točno precizirati njegovu dužnost u vrijeme koje opisuje.

18 Josip Boljkovac, „Istina mora izaći van...“ : *Sjećanja i zapisi prvog ministra unutarnjih poslova neovisne Hrvatske*, pripr. Željko Krušelj, Zagreb: 2009., Golden marketing – Tehnička knjiga, 42.

19 Tomislav Vuković, *Drugačija povijest (O Srbu, Jasenovcu, Glini...)*, Zagreb: Glas koncila, 2012., 264. Sjećanja Vojne Kamalića *Uspomene iz prošlih dana* čuva Gradska knjižnica i čitaonica u Malom Lošnju.

Kamalić ne navodi konkretne primjere, ako ih je i bilo, na otoku Rabu. No, kao što će se vidjeti kasnije, na širem području Rijeke jest.

Od pripadnika sigurnosnih službi očekivala se potpuna poslušnost. Štoviše, prema tvrdnji Dušana Bravničara, koji je kao pripadnik Ozne bio 1944. na školovanju u SSSR-u, odbijanje zadaće u Ozni značila bi smrt za takvog pojedinca.²⁰ Iako je ta tvrdnja vjerojatno izrečena i u cilju vlastitog opravdanja, ne treba dvojititi da je Bravničar imao u vidu izvršavanje najtežih zadaća, poput iznuđivanja priznanja i smaknuća.

Zahtjevi viših partijskih, državnih i sigurnosno-obavještajnih tijela da se s neprijateljem postupa drastično

U posebno poglavlje izdvajam dokumente koji potvrđuju tezu da su nezakonita smaknuća ili smaknuća nakon brzih sudskih postupaka bila izvršena prema odobrenju vodstva partizanskog pokreta i KPJ.²¹ Jedan od prvih takvih dokumenata dopis je Edvarda Kardelja, člana Politbiroa CK KPJ, šefici slovenske partizanske sigurnosno-obavještajne službe (Varnostno-obveščevalna služba: VOS) Zdenki Kidrič Marjeti, ženi Borisa Kidriča, jednog od vodećih slovenskih komunista. U ljeto 1942. Kardelj je naređivao smaknuća spomenuvši da zarobljenici ne postoje kao pojam.

„Likvidirajte u rundama. To je niz likvidacija jedna za drugom, nakon čega učinite kratku pauzu i sačekajte najugodniji politički trenutak.“²²

U nemilosrdnoj borbi protiv neprijatelja slovenski su komunisti imali podršku i svojih saveznika kršćanskih socijalista predvođenih Edvardom Kocbekom. Kocbek je smatrao da u borbi za novi svijet ne smiju biti ničim ograničeni, pa ni vlastitom savješću jer moguća krivda bit će opravdana povijesnim ciljevima partizanskog pokreta.²³ Prema svjedočanstvu iz Srbije, Ozna je imala zadaću uništiti „domaću reakciju“ iz „samog korijena“. Tako je opunomoćenik Ozne XLVII. divizije NOVJ u studenom 1944. zabilježio:

20 Dušan Bravničar, „Bal sem se organizirane ‘nesreče’“, *Mladina*, 7. 8. 2000., 26-30.

21 O suđenjima po hitnom postupku vidi: Tatjana Šarić, „Osuđeni po hitnom postupku: uloga represivnih tijela komunističke vlasti u odnosu na smrtne osude u Hrvatskoj u Drugom svjetskom ratu i poraću, na primjeru Fonda uprava za suzbijanje kriminaliteta sekretarijata za unutrašnje poslove SRH“, *Arhivski vjesnik*, 2008., 341-361; Josip Jurčević, Katica Ivanda, „Ustrojavanje sustava jugoslovenskih komunističkih vojnih sudova tijekom Drugog svjetskog rata i poraća“, *Društvena istraživanja*, 2006., 84-85, 891-916.

22 Mikola, *Rdeče nasilje: Represija v Sloveniji po letu 1945*, 22.

23 *Isto*, 23.

„Jedan od najglavnijih zadataka uopšte, danas je uništenje domaće reakcije – izdajnika – njihovo istrebljenje iz samog korena i davanje vlasti narodu.“²⁴

Ne treba sumnjati da su takve naredbe dolazile od viših tijela Ozne, a da se pojam “uništenje” može tumačiti doslovno.

Sačuvano je nekoliko depeša Ozne za Hrvatsku u kojima su se spominjala smaknuća bez suđenja. Tako je 30. prosinca 1944. poslala Ozni za oblast VIII. korpusa, koji je djelovao u Dalmaciji, depešu sljedećeg sadržaja: „Njemačke agente ne likvidirati dok mi ne dobijemo saslušanje i ne izvjestimo.“²⁵

Vrhovni štab NOV i POJ upozorio je Oznu za Hrvatsku 19. siječnja 1945. da Nijemci neće moći ostati u Jugoslaviji jer će biti prebačeni u Njemačku ili radne logore, a da zločince treba strijeljati. Suđenja nisu spomenuta.

„Zločince hapsiti i streljati.“²⁶

Istoga dana je Vrhovni štab NOV i POJ javio Ozni za Hrvatsku da pošalju ekipu s radiostanicom što bliže štabu Milana Nedića, nekadašnjeg predsjednika Vlade narodnog spasa Srbije pod njemačkom okupacijom, a da u Istru pošalju i ekipu za „likvidatorsku djelatnost“.²⁷ To je Ozna za Hrvatsku i učinila, ali nije jasno je li ta ekipa bila zadužena samo za Nedića ili je imala i šira ovlaštenja.

Ozna za Hrvatsku dostavila je 15. veljače 1945. zapovijed XI. korpusu da u znak odmazde zbog strijeljanja trideset “naših drugova” u Remetincu strijeljaju 60 Nijemaca, a da „one najgore“ i „one što vam smetaju“ objese.²⁸ Pretpostavljam da u ovom slučaju nije bila riječ samo o Nijemcima.

Jedan od načina drastičnog obračuna s neprijateljem bilo je i protjerivanje stanovništva što se primjenjivalo ne samo u ratu, nego i nakon njega. Primjerice, Ozna je s područja Like i Korduna u jesen 1943. protjerala „ustaške familije“ na “neoslobodeni teritorij”.²⁹ Poznati su slučajevi na području zagrebačke oblasti i Lipika potkraj

24 Kosta Nikolić, Bojan Dimitrijević, Formiranje OZN-e u Srbiji i Beogradu i likvidacije „Narodnih neprijatelja“ 1944., *Istorija 20. veka*, Beograd, 2010., 2, 9-28, 26.

25 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 748.

26 HR-HDA, 1491, 30/12-1, knjiga depeša, 8. 9. 1944. – 27. 4. 1945., Vrhovni štab NOV i POJ – Ozna za Hrvatsku, br. depeše: nema, 19. 1. 1945.

27 HR-HDA, 1491, 30/12-1, knjiga depeša, 8. 9. 1944. – 27. 4. 1945., Vrhovni štab NOV i POJ – Ozna za Hrvatsku, br. depeše: nema, 19. 1. 1945; isto, br. depeše: nema, 22. 1. 1945.

28 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, priur. Vladimir Geiger, Mate Rupić, Mario Kevo, Egon Kraljević, Zvonimir Despot, Slavonski Brod, Hrvatski institut – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2008., 197; J. Jurčević, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb 2005., 317.

29 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/10, Izvještaj GOC-a GŠH upućenom GŠH NOV i POH, 6. 10. 1943., bez potpisa i bez pečata; HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/10, Izvještaj s Korduna Ozni za Hrvatsku, 3. 8. 1944., potpis: Radovan, bez pečata.

1944.³⁰ Takvi su se postupci nastavili i 1945. godine.³¹ Nakon rata su ponegdje pre-seljavali obitelji križara i njihovih simpatizera, kao i stanovnike cijelih sela, iako to nije imalo pravnu podlogu ni u jednom zakonu.³²

U dopisu vodstva KNOJ-a upućenog 21. siječnja 1945. Ozni kao jedan od nači-na borbe protiv „naoružanih neprijateljskih bandi“ spominju se i spaljivanje kuća neprijatelja.

„Represalije (paljevine, konfiskacije) preduzeti samo u tom slučaju, ako je zato dana u napred dozvola od strane rukovodećih političkih organa dotične pokrajine ili oblasti.“³³

Strijeljanje je ipak bio učestaliji i učinkovitiji oblik borbe. O tome se govorilo na savje-tovanju Opunomoćstva Ozne III. sekcije za oblast VIII. korpusa NOVJ 1. i 2. ožujka 1945. Potpukovnik Mirko Bulović, zamjenik šefa III. sekcije Ozne za Hrvatsku, tada je rekao da „činjenica da ubijamo špijune, nije garancija da nema još mnogo špijuna“.³⁴

U uputi šefa odsjeka Ozne III. pri I. armiji JA Momčila Dugalića upućenoj 30. trav-nja 1945. oficiru Ozne V. divizije, koja je djelovala na području Celja, jasno se govori o odnosu prema zarobljenicima. Prema onima koji su bili upućivani u logore trebalo je postupati „pravilno“ i „vojnički“, a prema onima predviđenima da ih se smakne trebalo je biti nemilosrdan.

„Prilikom čišćenja zarobljenika, fašističke elemente nemilosrdno smicati i pri tome težiti da po mogućstvu nijedan ne promakne.“³⁵

-
- 30 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, prir. Z. Dizdar, V. Geiger, M. Pojić, M. Rupić, Slavonski Brod, Hrvatski institut – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2005., 44-46; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, prir. Vladimir Geiger, Slavonski Brod, Hrvatski institut – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006., 91-94; HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30/4.0., Izvješće Ozne za zagrebačku oblast Ozni II. za Hrvatsku, 29. 9. 1944.; HR-HDA-1491, Ozna Hrvatske, 30/35, Izvještaj Povjerenstva Ozne Pakrac Ozni za Slavoniju za prosinac 1944., 26. 12. 1944.
- 31 HR-HDA-1491, Ozna Hrvatske, 30/5, Upute Ozne za zagrebačku oblast Opunomoćeništvu Ozne za okrug, 22. 4. 1945., bez potpisa i pečata.
- 32 Zdenko Radelić, *Križari – gerila u Hrvatskoj : 1945.-1950.*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Alfa, 2011., 238.
- 33 Pero Simić, Zvonimir Despot, *Tito : Strogo povjerljivo : Arhivski dokumenti*, Zagreb: Večernji posebni proizvodi d.o.o., 2010., 139.
- 34 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 386. U dokumentu se ne spominje ime i dužnost potpukovnika Bulovića. Podaci o njemu u: HR-HDA, 1491, 30/12-1, knjiga depeša, 8. 9. 1944. – 27. 4. 1945., Vrhovni štab NOV i POJ – Ozna za Hrvat-sku, br. depeše: nema, 19. 3. 1945.
- 35 Mitja Ferenc, „(Zle) Huda jama : Zločin u radarskom oknu Barbara rov u Hudoj jami kod Laškog“, *Hereticus*, Beograd, 2011., 1-2, 37-53, 50. Vidi i Kosta Nikolić, „Obračun Titova režima s jugosla-venskim monarhističkim protukomunističkim snagama na kraju Drugog svjetskog rata“, *Časopis za savremenu povijest*, 2012., 3., 631-650, 646.

Sačuvana je i Dugalićeva uputa koju je 6. svibnja 1945. poslao opunomoćenicima Ozne u divizijama u sastavu I. armije. Svaka divizija trebala je poslati polovinu svog „aparata“ s ciljem da se kod I. armije stvori jedan „centralizirani aparat“ koji bi djelovao u Ozni za grad Zagreb, a druga polovina bi sačinjavala centar kod divizije. No, to ne znači da brigade moraju slati sve svoje zarobljenike. Zapravo, rečeno je, neka one „čiste što mogu na licu mesta“, a da samo one za koje nemaju vremena zbog vojnih zadaća šalju u divizije, gdje će se „uzimati u postupak i prečišćavati“. U nastavku se naglašava:

„Stav prema zarobljenim oficirima i zarobljenicima važi prema ranijim uputstvima. Oficire čistite sve redom, osim ako za nekoga dobijete od OZN-e ili partije da ga ne treba likvidirati. Uopšte u čišćenju i likvidiranju treba biti nemilosrdan.“³⁶

Iz izvješća za 1945. godinu saznajemo da je I. armija već južno od Save strijeljala oko 600 ustaša i SS-ovaca te 15 četnika. Do oslobođenja Zagreb smaknuli su, očito nakon prije spomenutog broja, još oko 7.000 „narodnih neprijatelja“, od toga najviše ustaša, oko 2.000 SS-ovaca i Čerkeza, „manji broj četnika“, i „oko 70 izrazitih neprijatelja civila“. Nakon toga je osnovan centar pri u Komandi pozadine armije pod vodstvom oficira iz Ozne armije. Vjerojatno je to taj centar koji je djelovao pri Ozni za Zagreb. Centar je imao zadaće da zarobljenike razvrstava u dvije skupine: za logor i „za likvidaciju“.

„Mjerilo se uzimalo sledeće: Sve ustaše i SS-ovce likvidirati, naročito oficire. Također likvidirati i domobranske oficire, osim onih koji su prema podacima partijske organizacije ili OZNE sarađivali s NO pokretom.“³⁷

Od oficira V. i XI. divizije stvoreno je „radno tijelo“ pod vodstvom šefa Ozne armije. Bilo je podijeljeno na oficire koji su ispitivali ustaše koji su se priključili vojsci ili bili mobilizirani 1944. i 1945. godine i domobrane od 1943., 1944. i 1945. godine, a drugi oficiri su bili angažirani na odvajanju ustaša od 1941., 1942. i 1943. godine te domobrana od 1941. i 1942. godine i „na likvidaciji istih“. Uglavnom, „na sektoru Zagreba i Celja Ozna I. Armije likvidirala“ je oko „10.000 ustaša, SS-ovaca i četnika“.³⁸

Izvješće načelniku Ozne za Hrvatsku od 3. srpnja 1945., vjerojatno upućeno od njegova II. odsjeka, jedan je od rijetkih dokumenata koje donose podatke za veće područje Hrvatske, a možda i za cijelu Hrvatsku, s bročanim pokazateljima o zarobljenim domobranskim i ustaškim časnicima u svibnju 1945.

„U NDH bilo zadnje vrijeme 5-6 hiljada aktivnih i oko 8.000 rezervnih domobranskih te oko 2.500 do 3.000 ustaških oficira. Svi su većinom zarobljeni u Sloveniji i u koliko nisu odmah riješeni, transportirani su u Srijem. Sada ima u Hrvatskoj oko 300 domobranskih oficira po logorima na prolazu za Srijem i isto toliko pod istragama. Ustaških oficira najviše do 50. U Zagrebu se prijavilo u maju 2.882 domobranskih oficira. Od toga

36 Ferenc, „(Zle) Huda jama : Zločin u radarskom oknu Barbara rov u Hudoj jami kod Laškog“, 49.

37 Isto, 48.

38 Isto.

1.607 aktivnih i 1275 rezervnih. Polovica je već riješena, dosta poslano u logore. Ostali prijavljeni bili su podoficiri, razni žandari, policajci, ustaše itd., svi ukupno do 17.000. Većina istih također je riješena, a ostalo u toku. Za domobranske oficire u logorima nije utvrđeno da su učestvovali u zločinima, osim što su služili neprijateljsku vojsku.”³⁹

Treba naglasiti da je riječ “riješeno” sasvim sigurno značila da je postupak u vezi zarobljenika ili osumnjičenika završen, od kojih su mnogi kažnjeni dugotrajnim zatočeništvom u logorima, ali i da je ta riječ često sinonim za smaknuća. U tom se dokumentu ne spominje uloga Ozne, ali ona je nedvojbeno. Prema navedenom citatu može se pretpostaviti da je od 5.000 do 6.000 aktivnih i 8.000 rezervnih domobranskih časnika ostalo 600 živih, a od 2.500 do 3.000 ustaških časnika ostalo je živih najviše 50. Međutim, isto tako može se pretpostaviti da je i podatak kako je od prijavljenih 2.882 polovica „riješena“ mogla značiti da je oko 1.400 takvih zarobljenika strijeljano. Ipak, ne može se sigurnošću znati koliko je od ukupno 17.000 domobranskih i ustaških časnika i dočasnika, policajaca i žandara bilo smaknuto, a koliko prebačeno u logore.

Depeša Vrhovnog štaba JA i Aleksandra Rankovića, načelnika Ozne za Jugoslaviju, upućena 15. svibnja 1945. Ozni za Hrvatsku jasno govori o nezadovoljstvu državnog vrha i Ozne s malim brojem smaknutih u Zagrebu.

“Za 10 dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo 200 bandita. Iznenaduje nas ova neodlučnost za čišćenje Zgb-a od zlikovaca. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima.”⁴⁰

Vodstvo KPJ zahtijevalo je drastične mjere. Kardelj je 25. lipnja 1945. poslao depešu Kidriču, očito u ime ili uz suglasnost jugoslavenskog državnog i partijskog vrha.

„Najkasnije tijekom tri tjedna bit će raspušteni sudovi nacionalne časti, vojni sudovi sudit će samo vojnim osobama, sve druge preuzet će redovni sudovi. Bit će proglašena nova amnestija. Nemate dakle nikakvog razloga da budete tako spori u čišćenju kao do sada.”⁴¹

Dakako, riječ „čišćenje“, slično kao i riječ „riješeno“, na što sam već ranije upozorio, barem u ovom dopisu može značiti i izbacivanje sumnjivih osoba iz poduzeća, državne uprave i sudstva, ali, isto tako, može značiti i smaknuće bez suda.

Zanimljivo je da se Josip Broz Tito uskoro nakon rata suočio sa svojim idealizmom iz predratnog razdoblja kad je vjerovao da će komunisti nakon osvajanja vlasti biti posve drukčiji u odnosu na one protiv kojih su se borili. Međutim, nekadašnji kritički odnos zamijenila je realnost da svaka vlast stvara sigurnosni sustav kao nužan instrument

39 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 230; Jurčević, Bleiburg, 324.

40 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 113; Jurčević, Bleiburg, 270-271.

41 Mikola, *Rdeće nasilje : Represija v Sloveniji po letu 1945*, 31.

svoga održanja, a da se pri tome često ne biraju sredstva. O nekadašnjim iluzijama javno je govorio 7. srpnja 1945. povodom Dana ustanka naroda Srbije.

„Ima i ovakvih glasova: rat je svršen, sada treba raspustiti vojsku, treba likvidirati OZN-u. Jasno! i ja sam nekada želio da se likvidira žandarmerija. Ali, neka se ne zanose takvim iluzijama. Narodna zaštita je organ bezbjednosti naroda koji je potekao iz samog naroda. Ako taj organ natjeruje strah u kosti nekima tamo, mi nismo krivi. Ako on utjeruje strah u kosti onima kojima se ne sviđa ovakva Jugoslavija, to je onda na korist našem narodu.“⁴²

U tom razdoblju još nije otvoreno govorio o namjerama da se uvede jednostranački komunistički sustav, a što je izravno utjecalo na drastičnost postupaka.

Uoči izbora za Narodnu skupštinu represija je i u JA bila znatno pojačana. Potkraj listopada 1945. Ranković zahtijevao je oštrije postupke. Trebalo je „likvidirati, odnosno odstraniti one koji šire neprijateljske parole“. Nakon što su naredbu komandanti i komesari divizija proučili trebali su je „uništiti spaljivanjem“.⁴³ Neobična konspirativnost dopušta pretpostavku da nije riječ samo o odlučnosti KPJ da nedemokratskim sredstvima onemogući oporbu u JA, nego i veliku vjerojatnost da riječ „likvidirati“ treba shvatiti u doslovnom smislu. Tih dana, preciznije 8. studenog 1945., Ozna za Hrvatsku prosljedila je svojim podređenim tijelima Rankovićevo upozorenje da prestanu s popuštanjem u borbi s križarskim i drugim naoružanim skupinama. Ranković je zahtijevao likvidaciju uhićenih „bandita“ na licu mjesta.

„Skoro svuda je pojava da se četnici i ustaše i ostali banditi zarobljavaju umjesto likvidiraju na licu mjesta.“⁴⁴

U „težim slučajevima“ trebalo je ubiti po „kratkome postupku“ i njihove „jatake“. No, u prosincu 1945. djelomično je ublažio prethodno naređenje jer su smaknuća „na desetke seljaka“ izazvala masovan strah. No, i dalje je trebalo „teže slučajeve“, tj. jatake ako su uhvaćeni s oružjem i „zajedno s bandom“ strijeljati po kratkom postupku.⁴⁵

Nastojanja državnih, partijskih i dužnosnika Ozne/Udbe da priječe samovolju nižih tijela vlasti i pojedinaca

U slučajevima smaknuća zarobljenika ili sumnjivih osoba mimo odluka vodstva i Ozne, to se nastojalo zataškati, a odgovornima je prijetila kazna. Međutim, u ozračju u

42 Dragan Marković, Nikola Milovanović, Đuro Rebić, *Ratnici mira*, I-III, Beograd, Sloboda, 1979., I, 54.

43 Kosta Nikolić, *Mač revolucije : OZNA u Jugoslaviji 1944-1946*, Beograd, Službeni glasnik, Srpski kod, 2013, 198.

44 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 759.

45 *Isto*, 761.

kojima smaknuća nisu bila iznimka, štoviše, kao što je ranije naglašeno, kad su organizirani od samih vlasti, teško je bilo spriječiti nekontroliranu odmazdu. Primjerice, Ivan Krajačić Stevo, načelnik Ozne za Hrvatsku i član Politbiroa CK KPH, bio je upoznat s „krutim ponašanjem“ pojedinih jedinica JA u Banovini. Zato je nastojao utjecati na to koje će jedinice sudjelovati u napadu na Zagreb. Vjerovao je da „domaći“ partizani, a očito je mislio na partizane s područja Zagreba, neće biti tako „kruti“, tj. osvetoljubivi i bezobzirni, jer bi to „politički slabo odjeknulo“. Zato je 5. svibnja 1945. sugerirao Vladimiru Bakariću, predsjedniku vlade Hrvatske i političkom sekretaru CK KP Hrvatske, i Dušanu Brkiću, ministru pravosuđa hrvatske vlade i članu Politbiroa CK KPH, „da bi bilo poželjno dogovoriti se“ s Glavnim štabom JA za Hrvatsku o jedinicama koje će napasti Zagreb.⁴⁶

Unatoč opomenama i kažnjavanjima, stanje se nije mijenjalo na bolje. O tome se raspravljalo i na sjednicama CK KPH. Bakarić je na sjednici 6. lipnja 1945. rekao da u odnosu prema poraženima vlada anarhija, a spominjao je „zulum“ i šovinizam. Nastavljala su se premlaćivanja i strijeljanja zarobljenika. Krajačić je upozorio da su politički sekretari okružnih komiteta odgovorni za rad Ozne. Očito nije uspijevaao Ozninom zapovjednom linijom zaustaviti bezakonje, pa je pozivao i na partijsku odgovornost.⁴⁷ Među stanovništvom se širio strah, a u Slavoniji su ljudi bježali u šume u strahu od „čišćenja“. Spomenuto je i da jača mržnja između Hrvata i Srba.⁴⁸

Stanje u logorima i odgovornost za ubojstva od strane Ozne i policije, potvrdilo je i izvješće Javnog tužiteljstva Hrvatske upućeno Javnom tužilaštvu Jugoslavije 14. srpnja 1945., u kojem se spominju ubijanja zarobljenika u logorima.⁴⁹ Zbog neljudskog odnosa prema njima članovi CK KPH su na sjednici 18. srpnja 1945. zahtijevali da se krivci oštro kazne. Kao primjer nasilja nad zarobljenicima Hrvatima, Krajačić je naveo slučaj iz Bjelovara, gdje se III. crnogorska divizija „slabo odnosi prema domobranima“. Iz Slavonske Požege je čak 180 Hrvata pobjeglo u šumu zbog osvetničkih ispada srpskih šovinista.⁵⁰ Na sjednici CK KPH od 26. srpnja 1945. Brkić je upozorio da su u Srijemu i istočnoj Slavoniji „velikosrpski elementi“ ubijali domobranske zarobljenike. Iako je zahtijevao da se činovništvo očisti od ustaša i da se kazne krivci, tražio je da se u hrvatskim gradovima postave za zapovjednike policije Hrvati i da se Ozna pojača dobrim kadrovima. I Vicko Krstulović, ministar unutarnjih poslova hrvatske vlade i član Politbiroa CK KPH, upozorio je da se ubijaju zarobljeni Hrvati.⁵¹

46 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 267.

47 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, Svezak 1, 62, 63.

48 HR-HDA, CK SKH, Izvješčaj OK KPH Bjelovar, 3. 7. 1945; HR-HDA, CK SKH, Dopis CK KPH, 14. 7. 1945; *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, Svezak 1, 68.

49 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 230

50 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, Svezak 1, 72.

51 Isto, 75-76

Na savjetovanju Ozne za Hrvatsku sredinom srpnja 1945. Krajačić i Brkić zahtijevali su da se prestane sa smaknućima, a da se “neprijatelj odstrani” na legalan način, odlukama vojnih sudova i sudova nacionalne časti. Krajačić je zavapio:

“Drugovi prestanite konačno sa likvidacijom! Ne zato što ja možda žalim neprijatelja, ja ne žalim ni moga oca, nego zato što se u narodu kuje, ruje.”⁵²

O zlodjelima u Slavoniji dojavljeno je i Hebrangu u Beograd. O teškom položaju Hrvata, masovnim smaknućima zarobljenika i prisilnom iseljavanju stanovništva pisali su mu partizani iz Suhopolja pokraj Virovitice 29. srpnja 1945. Naveli su da su pokraj Suhopolja pripadnici V. crnogorske brigade pobili nekoliko stotina zarobljenika, a da je između Pitomače pokraj Đurđevca i Sladojevaca pokraj Podravske Slatine ubijeno ukupno 1416 hrvatskih zarobljenika.⁵³ Međutim, nekontrolirana nasilja i ubojstva nastavljala su se i idućih mjeseci.⁵⁴

I javni tužitelj Hrvatske Jakov Blažević je 14. srpnja 1945. kritizirao ubijanje, šovinizam i bespravlje.

“Osnovni razlozi porasta šovinizma su: što neprijatelj snalazeći se i oporavljajući od poraza baca sve snage na izazivanje šovinističke mržnje; što dosta materijala za tu propagandu daju postupci u prvom redu ranije štabovi operativnih jedinica, koji su u danima velikih zarobljavanja, a i poslije, naredjivali i dopuštali ubijanje bez suda, javno ili čak po nekim neodgovornim elementima nevine ljude, ubijene ostavljali skoro nezakopane i sl; ubijstva po OZNI, Nar. Miliciji itd. Tako n. pr. II Armija upućuje 1.700 zarobljenika na likvidiranje. OZNA za Hrvatsku međjutim javlja, da se likvidiraju samo zločinci i potom se likvidira oko 300. Međjutim i tamošnja Divizija (Karlovac) traži 500 da ih ona likvidira. Tome se uspješno suprotstavila tamošnja OZN-a i Javni tužilac.”⁵⁵

Izvjешće Opunomoćstva Ozne za hrvatsku diviziju KNOJ-a Ozni za Hrvatsku od 5. srpnja 1945. svjedoči o masovnim smaknućima koje je izvršavala ta jedinica. Tako su „I. bataljonu I. brigade /Karlovac/“ tri „bandita“ pobjegla „na putu za strijeljanje“. Strijeljanje „nije trebalo da bude ‘konspirativno’“. U „II. bataljonu Zagrebačke brigade komandant bataljona, komandir i zamjenik komandira čete“ su tri osobe, koje su uhvaćene „na mitnici“, „izmrčvarili“ i „na koncu“ strijeljali i zakopali „u lauf grabe na periferiji Zagreba“, a da su samo jednom ustanovili ime i prezime. Kod Petrinje je „odgovorni oficir iz štaba bataljona Narodne Odbrane“ prilikom strijeljanja jedne „veće grupe bandita“ angažirao i „dobrovoljce civile iz okolnih sela“. Na željezničkoj stanici u Đurmancu je II. bataljon III. brigade osiguravao „dva vagona bandita“ koji su

52 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 236.

53 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 298-303; Kisić Kolanović, Hebrang, Iluzije i otrežnjenja, 146, 147.

54 HR-HDA, CK SKH, Savjetovanje sa sekretarima O. K. Gornje Hrvatske, 15. 12. 1945.

55 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 527.

vođeni na strijeljanje, ali su „banditi“ provalili vrata i 30 ih je uspjelo pobjeći. Navodi se i primjer „iz Petrinjskog bataljona I. brigade“ čiji su „najvećim dijelom stari borci“ sadištički zlostavljali nad „banditima koje „odvođe na strijeljanje“. To im je prešlo „u strast“ tako da „više nisu u pitanju sami banditi i možebitne politički neugodne posljedice“, nego i „moralna egzistencija dotičnih boraca i rukovodioca“.⁵⁶

Ozna za Hrvatsku prenijela je Vojnoj komisiji CK KPH upozorenje Generalštaba JA od 7. srpnja 1945.

„U posljednje vrijeme našim rijekama sve više plove lješevi od neprijatelja pobijenih ljudi. Ima čak i takvih slučajeva da su organi naših vlasti naredjivali da se sakupljeni lješevi sa raznih položaja bacaju u vodu, samo da se ne bi izložili naporima, oko zakopavanja lješeva pa makar to bili i izginuli neprijateljski vojnici. Skreće se pažnja organima OZN-e, ne samo da sami ovo ne čine, nego da kontrolišu i druge koji saradjuju i skupljaju lješeve.“⁵⁷

Iako se obavijest odnosi i na „leševe od neprijatelja pobijenih ljudi“, s obzirom na to da je prošlo gotovo dva mjeseca od rata, da se spominju „izginuli neprijateljski vojnici“ i jasnog upozorenja „organima Ozne“, jasno je da je prije svega riječ o leševima neprijatelja nove vlasti.

I u drugdje u Jugoslaviji nastojalo se kažnjavanje zločinaca držati pod kontrolom. U uputama Ozne za Srbiju od 9. veljače 1945. govori se da nitko ne može biti uhićen bez dovoljno dokaza, a da se istraga provodi na korektan način. Nakon što se uhićenici predaju sudu Ozna ne bi trebala imati više nikakvog utjecaja. No, za razliku od obazrivog postupanja sa seljacima, prema koljačima i oficirima trebalo je postupati prema ranije izdanom naredjenju. Iako se ne spominje izričito, očito je riječ o smaknućima bez suđenja.⁵⁸ Zahtjev Slobodana Penezića Krcuna, načelnika Ozne za Srbiju, da se mora prestati „s praksom ubijanja protivnika bez suđenja“, treba povezati sa naredbama Rankovića iz prosinca 1945.⁵⁹ I primjer iz Bosne i Hercegovine govori da je savezna Ozna nastojala spriječiti samovolju i strijeljanja seljaka „na licu mjesta“. Tako se u jednom Rankovićevom dopisu Ozni za BiH, najvjerojatnije iz studenog 1945., navodi primjer 60 seljaka na području Viteza koji su se odmetnuli u šume zbog strijeljanja desetak seljaka. Ranković upozorava da takve postupke neprijatelj može iskoristiti i da je zato „nedopustivo paljenje seljačkih kuća i strijeljanje jataka, osim težih slučajeva“. ⁶⁰ Kao što je ranije navedeno, očito je želja vlasti bila da spriječe samovolju, ali da su pripadnici Ozne i dalje imali ovlasti da „u težim slučajevima“ protivnike ubijaju na licu mjesta.

56 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 168-171.

57 HR-HDA, Zagreb: 1220, Vojna komisija, 2, Izvještaji Ozne, 1945., Izvješće Ozne za Hrvatsku CK KP Hrvatske, 7. – 9. mjesec, 8. 7. 1945.

58 Srdan Cvetković, „Žrtve komunističkog revolucionarnog terora u Srbiji posle 12. septembra 1944. : Istraživanje Državne komisije za tajne grobnice, *Hereticus*, Beograd, 2011., 1-2, 11-36, 29.

59 Isto, 29.

60 Ivica Lučić, „Hrvatska protukomunistička gerila u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1957.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2010, 3, 631-669, 662.

I u Hrvatskoj su masovna uhićenja i „čišćenja“ bila intenzivna. Prema izjavi Lutve Ahmetovića, zamjenika načelnika Udbe za grad Zagreb 1945., u Zagrebu se gotovo cijela gradska Ozna pretvorila u tijelo za „hapšenje i istragu“, a ta je „trka“ trajala sve do jeseni 1945. Radilo se „na raščišćavanju“ logora i zatvora.⁶¹ Dakako, kao što sam već ranije upozorio, pojmove „raščišćavanje“ i „čišćenje“ treba shvatiti u značenju nastavka ili završetka postupka protiv zarobljenika, ali i kao njihovo smaknuće bez suda.

U svakom slučaju smaknuća koja su samovoljno provodili niža tijela Ozne ili drugi represivni organi te pojedinci, kao i ona organizirana uz znanje vodstva Ozne, nastavljala su se i nakon negodovanja CK KPH. Uostalom, i sam načelnik Ozne za Hrvatsku generalmajor Krajačić u kolovozu 1945. javljao je CK KPH o novim smaknućima u organizaciji Ozne. Naime, u Trogiru, gdje je Ozna za Dalmaciju organizirala prihvatilište za one koji su se iz inozemstva dobrovoljno vraćali u Hrvatsku, izvršena su smaknuća bez suda. Ozna za Hrvatsku je u lipnju 1945. zahtijevala objašnjenje. Ozna za Dalmaciju javila je 6. srpnja 1945. da su „čišćenja“ izvršena prema jasnim kriterijima. Tako su bili „pročišćeni“ podoficiri i vojnici koji su bili u njemačkoj vojsci ranjavani ili odlikovani na bojištu u SSSR-u te članovi Kulturbunda.⁶² „Čišćenje“ se izvodilo u suglasnosti s kapetanom Radovićem iz Ozne za Jugoslaviju. Iako je to bilo u suprotnosti s onime što je Krajačić govorio na sjednicama CK KPH i njegovim naređenjima, ipak je on prihvatio tumačenje svojih podređenih. U ovom slučaju ni CK KPH nije reagirao.

Očito je da nisu utvrđeni jasni kriteriji. Postupci Ozne ovisili su o više čimbenika, najviše o stanju na određenom području i o kojem je neprijatelju riječ. O tome svjedoči i izvješće saveznog tužitelja Miloša Minića o zajedničkoj sjednici s republičkim tužiteljima potkraj 1945. Tada je hrvatski tužitelj Blažević kritizirao Oznu spomenuvši primjer nekog grada gdje je nakon odlaska vojnih operativnih jedinica došlo do „nestajanja mnogih lica“ koja su provodila „naše organizacije na čelu s OZN-om“. No, Minić je smatrao da „zakon nije fetiš“ i da treba načelnicima Ozne dati veća ovlaštenja.⁶³

I u kasnijim razdobljima mnogi su upozoravali na postupke Ozne i Udbe. Tako je Ante Mandić, nekadašnji predsjednik Oblasnog odbora Jedinствene narodnooslobodilačke fronte Istre i predsjednik Komisije za ratne zločine Hrvatske te član Kraljevskog namjesništva, nakon što je već u kolovozu 1945. godine upozoravao na nepovjerenje stanovništva prema vlastima, napisao 27. lipnja 1946. „Promemoriju“ o mjerama koje bi trebalo poduzeti u Istri. Ustvrdio je da se Udba u odnosu na lokalnu vlast toliko osamostalila da je zatvarala one koji nisu ništa učinili, a na slobodi ostavljala osobe fašističke prošlosti. Zahtijevao je da se provode zakoni, nevine puste, a okrivljeni odmah predaju

61 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 340. Navedenu izjavu dao je na saslušanju o sudbini „ustaške arhive“ 5. 10. 1948. povodom istrage nad Andrijom Hebrangom.

62 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 536; Joško Radica, *Sve naše Dakse : Hrvatski jug u vrtlogu Drugog svjetskog rata i jugokomunističke strahovlade*, Dubrovnik 2003., 560.

63 Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića 2 : Politička represija u Srbiji 1953-1985*, Beograd, Službeni glasnik, Institut za savremenu istoriju, 2011., 127.

sudovima. U pismu Većeslavu Holjevcu, zapovjedniku Vojne uprave JA za Istru i Slovensko primorje, 29. lipnja 1946. naglasio je da su mnogi „dobri ljudi“ postupke Ozne (Udbe) smatrali gorim od onih koje su primjenjivali fašisti. Slično pismo je 10. srpnja 1946. uputio Krajačiću obavještavajući ga o sadističkim postupcima Ozne (Udbe).⁶⁴

U literaturi se citira nepotpisan dokument javnog tužiteljstva, ali bez navođenja datuma, koji potvrđuje svu drastičnost postupaka Ozne:

“Potrebno je da vidimo zašto je neprijateljima naših naroda uspjelo da OZN-u predstave kao organ od kojeg se ledi krv u žilama radnom i poštenom svijetu, mjesto da mu bude zaštitnik...”⁶⁵

I 1947. godine ponavljala su se upozorenja o zloupotrebama Udbe, ali smaknuća se gotovo više nisu spominjala. Na sjednici Politbiroa CK KPH 1. kolovoza Antun Biber Tehek rekao je da „treba povesti oštru borbu protiv raznih zloupotreba“ u Istri. Naglavši da to ide „po raznim linijama“ spomenuo je i Udbu.⁶⁶ Slične primjedbe mogle su stići i iz drugih područja Hrvatske, ali se na sjednicama političkih tijela vrlo rijetko spominjala Udbe. Dakle, o smaknućima i mučenjima zatvorenika više nije bilo riječi na partijskim sjednicama, a viša tijela vlasti i dalje su nastojala spriječiti kršenja zakona „brzopletim“ i masovnim uhićenjima od strane Udbe, a što je u suprotnosti s „linijom demokratizacije sveukupnog života naše zemlje“. O tome govore „Zaključci sa konferencije Ministara unutrašnjih poslova i pomoćnika, održane u Beogradu 28. aprila 1950. godine“.

“Prema podacima Javnog Tužništva u toku 1949. godine od ukupnog broja hapšenja koja je vršila UDB-a 47 odsto je neopravdano, tj. po izvršenoj istrazi ljudi su pušteni ispod suđenja. Ovaj procenat najbolje nam ilustruje sliku nezakonitih postupaka organa UDB-e u pogledu lišavanja slobode velikog broja građana. Neopravdano pokrenutih krivičnih postupaka, prema izvještaju Tužništva, po republikama kreće se ovako: Srbija 40 odsto, Slovenija 39 odsto, Bosna i Hercegovina 51 odsto, Makedonija 36 odsto, Crna Gora 47 odsto.”⁶⁷

Nejasno je zašto nisu navedeni podaci o Hrvatskoj. Međutim, o zloupotrebama Udbe za Hrvatsku bilo je riječi na sjednicama Politbiroa CK KP Hrvatske 24. travnja, 7. i 8. svibnja 1952. Konstatirano je da je znatno popravljen odnos prema ustavnom propisu da u roku od tri dana okrivljenom treba predočiti rješenje javnog tužioca. Osim toga i slučajevi pretresanja stana bez naredbe, oduzimanje stvari koje nemaju veze s krivičnim

64 Stipan Trogrlić, *Odnosi Katoličke crkve u Istri i jugoslavenske državne vlasti 1945.-1954.*, Pazin, «Josip Turčinović», 2008., 56, 57.

65 Čedomir Višnjić, *Partizansko ljetovanje : Hrvatska i Srbi 1945-1950*, Zagreb: Srpsko kulturno društvo, 2003., 130.

66 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, Svezak 1, 383.

67 Mirsad D. Abazović, *Kadrovski rat za BiH (1945-1991)*, Sarajevo, Savez logoraša, CID-Centar za istraživanje i dokumentaciju, Biblioteka “Svjedočanstva”, 1999., 159.

djelom, kao i raspolaganje sa zaplijenjenim stvarima prije odluke o konfiskaciji, postali su „prilično rijetki“. Međutim, rečeno je da je „česta pojava“ da se ne ispituje obrana okrivljenoga, zbog čega „još uvijek ima slučajeva“ da se predmeti vraćaju sa suda ili da dolazi do oslobađajuće presude. Isto tako, još uvijek je velik broj neopravdanih uhićenja.

„Usljed toga velik je broj obustava krivičnih postupaka: u toku 1951 godine od svih okončanih istražnih predmeta 23,5% završeno je obustavom postupka. K tome treba dodati da je od svih izrečenih presuda 4,7% oslobađajućih, prema čemu je broj neopravdanih lišavanja slobode još veći. Ipak je stanje znatno bolje u usporedbi sa 1950. godinom, kada je takvih obustava bilo 28,7%.“⁶⁸

Zapravo, 1950-ih zloupotrebe Udbe su se, sudeći prema dostupnim dokumentima, svodili na nezakonito useljavanje u stan uhapšenog, oduzimanje namještaja, prisvajanja osobnih stvari uhićenika, uzimanje predmeta iz poštanskih paketa, šverca satova, nalivpera i najlon čarapa iz inozemstva, kršenje deviznih i carinskih uredbi i prijetnji.⁶⁹

Odnos viših tijela Ozne/Udbe prema zlostavljanju zatvorenika

Dobar primjer raskoraka između ideala nekih članova KPJ i stvarnosti u pogledu načina obračuna s neprijateljem zabilježen je u sjećanjima Vjekoslava Afrića, hrvatskog redatelja i autora *Slavice*, prvog igranog filma u komunističkoj Jugoslaviji. Nastojeći naglasiti humanost partizana i komunista, sredinom 1960-ih godina objavio je članak u kojem je prikazao nastojanje Rankovića da komunisti u ratu poštuju humana načela koja će ih razlikovati od bivših režima. Partizanska kazališna družina, koje je Afrić bio član, družila se s vodstvom NOP-a u rujnu 1942. nedaleko od Glamoča u Bosni i Hercegovini uz pričanje anegdota. Neki Joža pričao je kako je on ispitivao ustaške zarobljenike maltretirajući ih. Jedan od zarobljenika je zbog straha izvršio nuždu. Svi su se zabavljali slušajući ga. Međutim, nakon nekoliko dana Ranković je poslao Afriću pismo u kojem je ustvrdio da zarobljeni ustaše zaslužuju i gore od šamaranja, ali je naglasio da se komunisti „obično“ ne služe „tim varvarskim sredstvima“. Upozorio ga je da nije tako veliki problem u tome što se o tome priča, nego u tome da se to stvarno događa.

„Svi smo mi svjedoci zločina koje neprijatelj primenjuje prema nama i baš zato često želimo osvetu na isti način i istim sredstvima, ali ne možemo podleći tim svojim

68 *Zapismici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, Svezak 2, 1949-1952., prir. Branislava Vojnović, Zagreb: 2006., 992.

69 AS, RSNZ SRS, 1931, tehnična enota 1189, B-02-1, Dopis MUP-a-Udbe FNRJ MUP-u-Udbi Slovenije, 24. 10. 1950; Arhiv Republike Slovenije, Republiški sekretarijat za notranje zadeve Socijalistične republike Slovenije, 1931, (dalje AS, RSNZ SRS, 1931), tehnična enota 1212, G-10-6, Organizacija služb, DSNZ – UDV 1951., Dopis Udbe Ministarstva narodne obrane Federativne Jugoslavije Udbi za Sloveniju, 3. 11. 1951; Mirsad D. Abazović, *Kadrovski rat za BiH (1945-1991)*, 159.

momentalnim osećanjima i služiti se metodama krvavog neprijatelja.⁷⁰

Kasnije će se pokazati da su se, osim nezakonitih smaknuća o kojima je bilo riječi, i maltretiranja zatvorenika izvršavala uz znanje, pa i odobrenje vodstva Ozne. Početni idealizam uglavnom se iskazivao u nastojanju da se izbjegne samovolja, a da represija bude pod kontrolom viših tijela represivnih službi. Dakle, ono što se odnosilo na masovna smaknuća, važno je i za istražne postupke. O tome govore neki od dostupnih dokumenata.

Dostupan je dopis Ozne II. za Hrvatsku II. sekciji Ozne za Kordun, koji se može datirati u jesen 1944.⁷¹ Posebno se naglašava da se u istragama treba kloniti "pandurskih metoda", ali ako je netko doista kriv, a to ne želi priznati, onda nema razloga "ne upotrebiti druga sredstva".⁷² Ozna II. za Hrvatsku je i kasnije slala slične upute, tako i Ozni za Kordun 21. siječnja 1945. Puno prostora posvećeno je mučenju zatvorenika na temelju kojih se od zatvorenika izvlače „upravo fantastična priznanja“ koja su „odgovarala željama istražitelja“. Premlaćivanje je bilo dopušteno samo kada je to bilo „neizbježno“ i „korisno“.

«Batinjanje uhapšenika postalo je kod naših organa nužnim, sastavnim, a vrlo često i glavnim djelom istražnog postupka. (...) Treba jednom za uvijek upamtiti, da batina nije nikada bila, niti će biti ni glavno ni osnovno sretstvo u istraživanju, već samo dopuna, odnosno sretstvo kojem treba pribjegavati onda kada je to neizbježno i bezuvjetno korisno. (...) Batina dolazi do riječi, kada je sigurno utvrđeno, da istraženik laže, i kada se putem sile od njega hoće izvući istinu mjesto laži, i da mu se tako dokaže da mi s jedne strane raspoložemo sa sigurnim podacima o njemu, a s druge strane, da ga se neće tući, ako priznaje, odnosno da ga nećemo štediti ako ne priznaje.»⁷³

I u dopisu II. odsjeka Ozne za Zagrebačku oblast upućenom 16. siječnja 1945. podređenim okružnim opunomoćstvima upozorava se na olako korištenje oštrih mjera, a posebno ako prije toga nije pouzdano utvrđeno je li osumnjičenik zaista kriv. No, osim „sigurne krivnje“ na način vođenja istrage trebala je utjecati i odluka hoće li ili neće biti održano javno suđenje. Naglašeno je da "mi moramo voditi kurs na održavanje javnih procesa i sudjenja ne samo za politička lica i krivce", nego i „za koljače“. Svako opunomoćništvo trebalo je prije odluke konzultirati II. odsjek Ozne za Zagrebačku oblast hoće li se voditi javni proces ili ne.

„Primjenjivanje drastičnih mjera mora biti posljednje sredstvo kojega se mi prihvatimo i

70 Vjeko Afrić, "Jedno pismo druga Marka", 13. maj, Beograd, 1964., 5., 107.

71 Spominju se promjene u Rumunjskoj, a poznato je da je potkraj kolovoza 1944. Ion Antonescu uhićen, a Crvena armija zauzela Bukurešt.

72 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/11/1-20, Dopis II. odsjeka Odjela zaštite naroda za Hrvatsku Povjerenstva na narodnu obranu NKOJ II. sekciji Otsjeka za zaštitu naroda Kordun, nečitljiv datum, potpis: nečitljiv, bez pečata. Na dopisu je u memorandumu naveden naziv "Odjel" zaštite naroda za Hrvatsku, iako je službeni naziv bio "Odjeljenje".

73 HR-HDA, 1491, 30/11/1/20, Ozna II. Ozni za Kordun, 21. 1. 1945. Podcrtano u izvorniku.

to tek onda, kada smo posve sigurni o krivici optuženika i u onim slučajevima, gdje smo sigurni da će isti biti zbog svojih djela sudjen na smrt.⁷⁴

Da su postupci i upute o postupcima poprimali neke oblike koje su, po svemu sudeći, podsjećale komuniste na prošli režim i bile neprihvatljive napose u Hrvatskoj, vidljivo je iz poruke Krajačića upućene Bakariću 8. ožujka 1945.

„Da li si vidio brošuru koju je izdao Korpus Narodne odbrane, sa natpisom ‘Narodna obrana’. Po mome mišljenju pomalo se kroz uputstva žandariše, a da ne govorim o njezinom jezičnom sastavu (ili sustavu). U sadašnjem momentu sada ne bi bila podesna za uporabu kod nas u Hrvatskoj:“⁷⁵

Maltretiranja su bila česta pa je Vrhovni štab NOV i POJ poslao depešu Ozni za Hrvatsku 13. ožujka 1945., a dan kasnije Ozni za oblast VIII. korpusa, u kojoj „još jednom upozoravaju“ da se „prekine s grubim odnosom“ prema zatvoreniciima. Navodi se da se često pretučeni puštaju na slobodu ili, pak, „streljaju samo zbog toga što su tučeni“, a da bi se, očito, prikrilo mučenje. Ranković naređuje da se mora najoštrije postupiti protiv onih koji se neće pridržavati naredbi. Međutim, na kraju je odlučan stav protiv mučenja relativizirao dodatnom naredbom: „Kod kompliciranih slučajeva će o metodama odlučivat načelnik.“⁷⁶

Problem nije bio samo u batinama, nego i u tome što su zbog navedenih metoda istrage gotovo upropaštene jer su „iskazi onakovi kako je htio islednik“.⁷⁷ II. odsjek Ozne za Hrvatsku pisao je 15. ožujka 1945. II. odsjeku Ozni za Istru, očito, prosljeđujući prigovore koje je Ozna za Hrvatsku dobila od Rankovića.

„Prema nekim podacima izgleda, da je kod nas jako udomaćena upotreba sile pri istragama. Isto tako, da je bilo slučajeva batinanja prema ljudima, koji su kasnije morali biti pušteni na slobodu i slično. Upozoravamo vas, da prema državljanima naše zemlje, napose političkim krivcima, primjenjujete mjere i postupak u duhu datih vam uputa. Sa špijunima i tuđincima postupajte kao i do sada. Vodite uvijek računa o ugledu OZN-e i interesima NOP-a, koji traže da se i na ovom području uspostavi pun red i zakonitost, što nipošto ne znači praštanje i amnestiranje zlikovaca i petokolonaša, već politički zreo postupak s njima.“⁷⁸

74 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/14, Dopis II. odsjeka zaštite naroda za Zagrebačku oblast svim okružnim opunomoćeništvima OZN-e, 16. 1. 1945., potpis: Marijan, ima pečat.

75 HR-HDA, 1491, 30/12-1, knjiga depeša, 8. 9. 1944. – 27. 4. 1945., Ozna za Hrvatsku – CK KPH, br. depeše: nema, 8. 3. 1945.

76 HR-HDA, 1491, 30/12-1, knjiga depeša, 8. 9. 1944. – 27. 4. 1945., Vrhovni štab NOV i POJ – Ozna za Hrvatsku, br. depeše: nema, 13. 3. 1945., potpis: Ranković; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija, 748.

77 Simić, Despot, Tito : Strogo povjerljivo : Arhivski dokumenti, 149.

78 HR-HDA, 1491, 30/12-7, Knjiga primljenih i poslanih depeša podređenim OZN-ama; Knjiga izdanih depeša, 20. 10. 1944. – 3. 7. 1945., Ozna II. za Hrvatsku – Ozni II. za Istru, 15. 3. 1945.

Međutim, sudeći prema Šašićevom izvješću Rankoviću 13. travnja 1945., batinjanje je i dalje bilo redovno, a ni smaknuća nisu bila rijetka.

„Batinjanje se uvelo kao metoda. Na osnovu naredjenja od našeg Načelstva dalje se prosljeđivalo kao opće naredjenje, a dojam nam je i po ovom pitanju da se nije energično kažnjavalo one koji su kršili ovo naredjenje. Što je još gore, a vršene su likvidacije bez odgovornosti samo zato što je uhapšenik bio izbatinan.“⁷⁹

Sudeći prema rijetkim dostupnim dokumentima iz kasnijeg razdoblja, nasilje nad zatvorenicima nije prestajalo. Naime Ranković 16. siječnja 1946. u uputama armijskom odsjeku Ozne podsjeća na zabranu prisilnog izvlačenja priznanja u istrazi jer često mnogi pod prisilom govore neistine, a pravi krivci se ne pronađu.⁸⁰ Slično upozorenje nakon Rankovićevih uputa je Krajačić, tada ministar unutarnjih poslova Hrvatske, poslao 16. veljače 1946. svojim podređenima:

„Na temelju svakodnevnih pritužbi o zlostavljanju zatvorenika po raznim krajevima naše zemlje, čini odgovornim Načelnike okružnih odelenja i načelnike unutarnjih poslova. No oni će snažiti sve posljedice za sve ono što se događa na njihovim okruzima. Sve slučajeve ovakvih postupaka trebaju na licu mjesta ispitati, potčinjene organe staviti pred narodni sud da budu najstrožije kažnjeni.“⁸¹

Analize istraga Udbe iz toga razdoblja najčešće govore da se dokazni materijal osniva “većinom na priznanju okrivljenika”, a da se “svjedoci vrlo rijetko saslušavaju”.⁸² U cilju poboljšanja metoda djelovanja u lipnju 1947. izrađeno je „Uputstvo za rad islednih organa UDB“. ⁸³ Međutim, ni dalje se uhićenja nisu prijavljivala tužiteljstvu u zakonskom roku, istrage su se produžavale preko tri mjeseca, a da bi opravdali svoje postupke, nastojalo se uhićene osuditi i bez dokaza. O tome i o nastavku mučenja zatvorenika svjedoče već spomenuti „Zaključci sa konferencije Ministara unutarnjih poslova i pomoćnika, održane u Beogradu 2. aprila 1950. godine“.

“Osim ovoga ima pojava i jezivih slučajeva maltretiranja i batinjanja iako se po tome već toliko uradilo. (...) Još ima među našim organima pojedinaca koji smatraju da se maltretiranje zabranjuju samo formalno.”⁸⁴

79 Simić, Despot, Tito : Strogo povjerljivo : Arhivski dokumenti, 149.

80 Ljuba Dornik Šubelj, *Ozna in prevzem oblasti : 1944-1946*, Ljubljana, Modrijan : Arhiv Republike Slovenije, 2013., 288.

81 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 764.

82 Višnjčić, Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945-1950., 130.

83 Pavle Čelik, “Varovanje ustavnega reda in milica”, u: Lovro Šturm, Ljuba Dornik Šubelj, Pavle Čelik, Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji, Viri, Ljubljana, 2003., 23-29, 23.

84 Abazović, Kadrovski rat za BiH (1945-1991), 159.

Zapadni diplomati i obavještajne službe o drastičnim postupcima Ozne i Udbe

Britanska obavještajna služba Special Operations Executive (SOE) već je za vrijeme rata bila upoznata s postupcima Ozne. Njeni pripadnici smatrali su da Ozna nakon ispitivanja „prebrzo” likvidira zarobljenike i da time onemogućuje da se prikupi više važnih informacija.⁸⁵ Šef američke vojne misije i pukovnik Office of Strategic Services (OSS) Ellery Huntington saznao je da su partizani ubijali zarobljene Nijemce za vrijeme bitke za Beograd. Sovjeti su opravdavali partizane riječima da oni koji su izgubili svoje obitelji mogu razumjeti partizane.⁸⁶ Zapadni su diplomatski predstavnici bili upoznati i s izgredima prema Talijanima u Rijeci, ubojstvima svećenika i bavljenju Ozne s „političkim slučajevima”.⁸⁷ Britanski veleposlanik Ralph Stevenson je 3. kolovoza 1945. javio svojim nadležnima da se Bakarić požalio da je novi režim izgubio znatan broj sljedbenika zbog incidenata “raznih novih službi”. Zato je bio od J. Broza Tita zahtijevao veće republičke ovlasti.⁸⁸

Sekretar veleposlanstva Sjedinjenih Američkih Država Harold Shantz 27. rujna 1945. u izvješću državnom sekretaru Jamesu Byrnesu navodi da je u Jugoslaviji uspostavljen policijski režim i da vlada opći strah. Režim ima „špijune u svakom bloku i u svakoj zgradi”, a na tisuće ljudi je izbrisano s biračkih popisa jer „oni ili njihovi rođaci nisu pristalice Narodnog fronta”.

„Nema tužnijeg komentara aktuelne situacije nego primedbe ljudi koji su se suprotstavili nacističkoj vojnoj mašini kada je bila na vrhuncu njene snage, ‘da je Hitler ipak možda bio u pravu’. Na sve strane se čuje da je, u poređenju s Oznom, Gestapo bio blaga ustanova.”⁸⁹

Novinar i nekadašnji član britanske vojne misije Basil Davidson u izvješću uredniku *Timesa* 22. studenog 1945., koji je proslijeđen Foreign Officeu, ustvrdio je da Ozna „redovito” i „proizvoljno” uhićuje građane u revolucionarnom ozračju.⁹⁰

Britanski veleposlanik Stevenson je u izvješću od 7. siječnja 1946. ustvrdio da je Ozna politička sigurnosna policija s neograničenom moći. „Donedavno” su „čak i niži zapovjednici imali pravo likvidacija prijekim putem”. Ta „država u državi” odgovorna je jedino J. Brozu Titu. Građani žive u strahu, a njezina prisutnost, rečeno je, osjeća se svuda.⁹¹

85 Ljuba Dornik Šubelj, Fieldingova misija v zapisih OZNE, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 2006., 2, 81-92, 90.

86 Tvrtko Jakovina, „Memoari prvog američkog špijuna u Jugoslaviji”, *Jutarnji list*, 11. 11. 2012.

87 Katarina Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006., 250.

88 Ljubo Boban, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, 1. Zagreb 1987, 302.

89 Vojislav Pavlović, *Od monarhije do republike. SAD i Jugoslavija (1941-1945)*, Beograd, Clio – Glas srpski, 1998., 506.

90 Spehnjak, *Britanski pogled na Hrvatsku*, 73.

91 Isto, 78.

Britansko veleposlanstvo u SAD je u svibnju 1946. dostavilo izvješće o predavanju američkog veleposlanika u Jugoslaviji Richarda Pattersona o stanju u Jugoslaviji. Ustvrdio je da se protivnicima režima, između ostalog, konfiscira privatno vlasništvo, oduzimaju potrošačke kartice, odvodi u logore i da ih se likvidira. Sve to provodi, naglasio je Patterson, Ozna.⁹²

Da se ipak osjećaju promjene zapazili su zapadni diplomati 1951. u *Komunistu*, glasilu CK KPJ, gdje se u jednom članku o Udbi naglašava da policija služi zakonu, a ne da ga krši.⁹³ Britanski veleposlanik Ivo Mallet je u “Godišnjem izvješću za Jugoslaviju 1952.” javljao o liberalizaciji u društvu. Ocijenio je da se Udba transformira iz “paramilitarne u civilnu službu”.⁹⁴

Drastični postupci prema neprijateljima prema izvješćima sigurnosno-obavještajnog sustava u Hrvatskoj

Zbog bolje preglednosti prikazao sam djelovanje Ozne i Udbe u Hrvatskoj prema oblastima uvedenim 1949. godine: Oblast Osijek, Oblast Bjelovar, Oblast Zagreb, Oblast Karlovac, Oblast Rijeka i Oblast Dalmacija. Nazvao sam prema njihovim središtima: osječko, bjelovarsko, zagrebačko, karlovačko, riječko i splitsko područje i razvrstao prema njihovom zemljopisnom položaju od sjeveroistoka do jugoistoka.

Osječko područje

Neke od prvih obavijesti o metodama djelovanja Ozne u Slavoniji dostupne su u izvješćima Ozne Pakrac. U izvješću za razdoblje od „oslobođenja“ do 25. rujna 1944., spominje se da je u Pakracu uhićeno 170 osoba, od toga “domaćih, Španovčana i ostalih uljeza”. Njih 90 upućeno je u logor Mihače, a oko 60 na prisilni rad u novogradiško područje. U Lipiku ih je uhićeno 31. Kod istjerivanja posebno se spominju Bosanci i Hercegovci te “ostali ološ”.⁹⁵ Prema izvješću od 26. prosinca Ozna Pakrac tijekom prosinca uhitila je 43 osobe. Od toga broja neki su oslobođeni, neki upućeni u druge Ozne ili u Oznu za Slavoniju, a dvojica su „likvidirani“. U navedenom razdoblju iz Lipika

92 Isto, 79.

93 *Yugoslavia, East-Central Europe Under the Communists*, ur. Robert F. Byrnes, New York – London, Mid-European Studies Center of the Free Europe Committee, Inc., Atlantis Books, bez g. izd., 164. Riječ je o članku Filipa Brajkovića “UDB-a u sistemu naše socijalističke Jugoslavije”, *Komunist*, 1951., 1, 55-77.

94 Katarina Spehnjak, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945.-1952.*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2002., 33.

95 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/35, Izvještaj Povjerenstva Pakrac, 25. 9. 1944., potpis: Bran-ko Pavlović, nema pečat.

je istjerano „na neoslobodeni teritorij 66 lica narodnih neprijatelja“. Protjerivanja su planirana i za iduće razdoblje.⁹⁶

U „historijatu“ Opunomoćeništva Ozne i Udbe u Vukovaru, koji je nastao sredinom 1950-ih, spominje se da su u Iloku u vrijeme ulaska partizana, Vaso Bogdanić i Petar Jurković „vršili realizaciju neprijatelja“.

„Pomenuti su vršili realizaciju narodnih neprijatelja, sa kojima su obračunavali na licu mjesta, a jednu grupu sličnih su otpremili u Šid.“⁹⁷

Riječ je o pripadnicima tamošnje Ozne, a „realizacija“ i „obračun na licu mjesta“, mogla je značiti samo smaknuće bez suda.

Osim neprijatelja Ozna je u Slavoniji strijeljala i neke domobrane koji su se priključili partizanima. O tome govori *Spisak likvidiranih domobranskih oficira od 15. 9. /1944./ do 1. 1. 1945. godine*, koji je Ozna za oblast VI. korpusa JA poslala III. odsjeku Ozne za Hrvatsku 25. siječnja 1945. Popis sadrži 127 imena, ali spominje se ukupni broj od 198 smaknutih osoba. Osim domobrana bilo je i nekoliko četnika te pripadnika Srpske državne straže.⁹⁸ Ozna je nastojala spriječiti da preveliki broj dojučerašnjih neprijateljskih časnika ne ugrozi revolucionarni smjer JA, ali u ovom slučaju je bila riječ prevelikoj gorljivosti Ozne VI. korpusa. Naime, u jednom kasnijem dopisu navodi se da su „pojedini članovi sekcije vršili likvidaciju na svoju ruku“. Ubuduće nitko ne može „vršiti hapšenja ove vrste“ bez „odobrenja šefa sekcije“, a da za „likvidacije“ treba tražiti „odobrenje od gore“.⁹⁹

Na području Županje JA je vršila odmazdu i nad onima koji nisu bili dio državnog aparata, niti su surađivali s vlastima NDH. I tamo gdje nitko partizanima nije davao otpor, mnogi su „potučeni“ što je „izazvalo strah i nepovjerenje“. Tako je Ozna za kotar Županja izvijestila Oznu za okrug Slavonski Brod da su jedinice JA „prilično“ ljudi odvele „sa sobom ili potukli u blizini sela“. I na drugim mjestima vršena su smaknuća. Za neke od tih se „nezna“, a neki su „nađeni slabo zakopani u blizini sela“. Događalo se da su „svinje izbacile lješevu“ što je „moralo da izazove priličnu nervozu“.¹⁰⁰

Ozna II. za Slavoniju je 22. travnja 1945. javila Ozni za Hrvatsku da su u Osijeku uhitili 450 ljudi i da im spremaju javno suđenje.¹⁰¹ No, prema kasnijim podacima

96 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 91-94.

97 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30/7, Organizacija službe, Opunomoćstvo Udbe za kotar Vukovar, Podaci o historijatu resora (Udbe), 18. 11. 1954.

98 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 106-120.

99 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30, Knjiga primljenih i poslanih depeša od i za OZNA 6. korpusa, 26. 7. 1944.-4. 6. 1944., Depeša Ozne 3. u 6. korpusu NOV i POJ, 30. 12. 1944; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 53-55; Jurčević, Bleiburg, 332.

100 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 147-154.

101 HR-HDA, 1491, 30/12-7, «Knjiga primljenih i poslanih depeša podređenim OZN-ama», 20. 10. 1944. – 3. 7. 1945., Ozna II za Slavoniju – Ozni za Hrvatsku, 22. 4. 1945.

Opunomoćstva Udbe za kotar Osijek iz 6. studenog 1954. sudbina mnogih bila je već unaprijed odlučena.

„Ulaskom u grad Osijek mi smo imali već pripremljenu kartoteku narodnih neprijatelja i svih lica za koja smo predvidjeli likvidaciju hapšenjem i drugim našim sredstvima.“¹⁰²

Po svemu sudeći sve do ljeta 1945. nije se zahtijevalo posebno dopuštenje viših tijela Ozne za smaknuća. Tada su se uvjeti zaoštrili. Tako je Ozna s područja Gradiške u kolovozu 1945. nagovijestila nova uhićenja pitajući više vlasti za dopuštenje može li smaknuti neke uhićenike bez suđenja: „Da li možemo bez suda na licu mjesta likvidirati nekoja lica.“¹⁰³

Okružni komitet KPH Nova Gradiška je 24. lipnja 1945. izvjestio Oblasni komitet KPH Osijek o likvidacijama “bez suđenja” od strane Ozne. Više je zabrinjavalo to što su iz groba virila tijela i moguće političke posljedice odmazde, nego sam čin odmazde. Naime, u Novoj Gradiški je Opunomoćeništvo Ozne IX. brigade X. divizije strijeljalo nekoliko osoba “i plitko ih zakopalo”, a “reakcija” je “rastrubila da mi radimo ko i ustaše”. Zato je opomenut štab IX. brigade. Međutim, i Ozna za grad Nova Gradiška dala je povoda za „nezdrava komentarisanja po gradu i rovarenje preko te greške“ jer je strijeljalo „jedne noći neka lica iz grada“. Jedan civil uspio je pobjeći „iz rupe u koju je trebao da bude sahranjen“ i razotkriti strijeljanja bez suđenja.¹⁰⁴

Javni tužitelj okruga Nove Gradiške je o “protuzakonitostima nekih naših organa” izvjestio javnog tužitelja Hrvatske. Naveo je da je Ozna za Novu Gradišku 2. srpnja 1945. nakon raspuštanja zarobljeničkog logora 12 km od Okučana prema Psunju likvidirala 51 domobrana i to prema naređenju “svoje nadređene vlasti”.¹⁰⁵ KNOJ je u Sibinjnu pokraj Slavenskog Broda “bez ikakvog razloga” ubio skupinu od 15 domobrana.¹⁰⁶

Stanovništvo u Slavoniji strahovalo je zbog pljačke i „samovolje“ Ozne, a političko stanje se pogoršavalo.

„Organi OZN-e vrše pljačku, ubijaju ljude bez suda, ne pokopavaju ih ili ne pokopavaju čestito. (...) Na okrugu Brod i Nova Gradiška imade više slučajeva gore navedenih postupaka, gdje su se ubijali i seljaci bez suda i istrage.“¹⁰⁷

102 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30/7, Organizacija službe, Opunomoćstvo Udbe za kotar Osijek, Podaci o historijatu resora (Udbe), 6. 11. 1954.

103 HR-HDA, Zagreb, 1220, Vojna komisija, 2, Izvještaji Ozne, 1945., Izvješće Ozne za Hrvatsku CK KP Hrvatske, 7. – 9. mjesec, 12. 8. 1945.

104 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 149-151.

105 HR-HDA, JT SRH, 421, k. 4, JT okruga Nova Gradiška, 30. 7. 1945.

106 HR-HDA, CK SKH, VK, k. 134, Izvještaj MUP-a NRH, 10. 7. 1945.

107 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 188-189; Jurčević, Bleiburg, 274.

U Slavonskom Brodu su „organi Ozne“ zaprijetili „Kotarskom NO-u“ koji je „učinio izvide“ zbog pljačke i ubijanja da, ako će se miješati u „naš posao, i vas može stići da odete pod ledinu”.¹⁰⁸

Javni tužitelj Drago Polak je u svome izvješću 11. srpnja 1945. zabilježio niz nepravilnosti prema zarobljenicima u logorima u Pakracu i Slavonskoj Požezi. Ozna IX. krajiške brigade je nakon „temeljno provedene istrage“ 21. i 22. lipnja 1945. ubila petoricu ustaša. Osim toga, iz zatvora kod „okružne Ozne 3. odsjeka kod Nove Gradiške“, a prema naredbi šefa Okružne Ozne i uz prisustvo isljednika kod Ozne „druga Steve“ 18. ili 19. lipnja strijeljano je 52 ustaša, legionara i žandara. I u nekim drugim slučajevima otkrivena su smaknuća zatvorenika. Spomenuta je i skupina od 3.000 zarobljenika, a koji su svi „bili ustaše, koljači, žandari i policajci“. Odvedeni su iz Slavonske Požege u Novu Gradišku s namjerom da ih se strijelja.¹⁰⁹

Zabilježene su riječi Đure Tomljenovića Cige, vjerojatno u ljeto 1945. kada je prema svemu sudeći bio pomoćnik Opunomoćeništva Ozne za Slavonski Brod:¹¹⁰

“Mi smo neke hapšenike povukli ispod Suda nacionalne časti zbog nepravilnosti koje je sud učinio, jer državni tužilac Đaković Luka je k...c i nesposoban da bude na istoj dužnosti. Mi smo htjeli da ostane Mata, sekretar vojnog suda brodskog područja, onda bi mi bili carevi situacije. Mi smo jednom pozvali Matu na ručak kada smo imali u zatvoru pet popova iz okolice Broda, a za iste nismo imali dovoljno materijala; Mati smo pokazali materijale, a on nam je odgovorio: Tri ćemo ubiti, a dva ćemo poslati na robiju...”¹¹¹

Česta su bila i maltretiranja uhićenih. Javni tužitelj okruga Slavonski Brod je u srpnju 1945. saznao da je u zatvorima Ozne u Đakovu i Vinkovcima bilo „batinanja“. O tome i o drugim nezakonitim postupcima Ozne Županja obavijestio je Oznu za okrug Slavonski Brod.¹¹²

Iz dopisa Ozne za Hrvatsku upućenom CK KP Hrvatske 9. rujna 1945. proizlazi da su i kasnije izvršavana smaknuća bez suđenja sa znanjem i, očito, odobrenjem najviših tijela Ozne za Hrvatsku. Navodi se primjer s okruga Virovitice gdje je tamošnju Oznu zabrinjavalo to što se „ustaše iz banditskih grupa“ predaju, a nisu ih imali „čime hraniti“, a, ipak, nisu svi bili „za likvidirati“.¹¹³

108 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 188-189; Jurčević, Bleiburg, 274.

109 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 270-272; Jurčević, Bleiburg, 313-314.

110 Na spomenutom položaju Tomljenović je bio u svibnju 1945. Vidi: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 169-174.

111 Višnjic, *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945-1950.*, 126. Višnjic ne navodi izvor svojih podataka.

112 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 232.-233.

113 Isto, 415.

Bjelovarsko područje

Glavni obavještajni centar (GOC), najviše sigurnosno i obavještajno tijelo partizanskog pokreta u Hrvatskoj do utemeljenja Ozne, 6. listopada 1943. obavijestio je Glavni štab (GŠ) NOV i PO Hrvatske da u „oslobođenom dijelu“ Podravine „novovjerci“, a očito je riječ o pripadnicima protestantskih crkava, odbijaju uzeti oružje u ruke. Ta „novovjerska“ propaganda poslužila je mnogim kao izgovor da se izvuku iz partizana. GOC je bio nedvosmislen kako treba riješiti problem: „Potrebno je nekoga od istih streljati, jer će inače odaziv za mobilizaciju opasti.“¹¹⁴

Ozna za okrug Bjelovar u izvješću od 22. veljače 1945. Ozni II. za zagrebačku oblast navodi plan „čišćenja“ u kotarevima Bjelovar, Đurđevac Koprivnica, Križevci i Sveti Ivan Žabno. Nejasno je obuhvaća li pojam „čišćenje“ samo zarobljavanje i istjerivanje „dezertera i milicionera“ ili su planirali i smaknuća. Imala je pripremljen popis od oko 300 osoba. Navodi se da je zbog pomanjkanja većih snaga na kotaru Sveti Ivan Žabno pohvatano i „transportirano“ samo 25 osoba.¹¹⁵

Sudeći prema dopisu Ozne II. za zagrebačku oblast od 2. ožujka 1945., slične akcije „čišćenja“ protiv dezertera planirala je i Ozna za okrug Moslavinu u kotaru Garešnica.¹¹⁶ Ozna II. za okrug Bjelovar uhitila je u ožujku više od stotinu osoba zbog veza s „milicijom“, doušništva ili izbjegavanja mobilizacije.¹¹⁷ Prilikom uhićivanja bilo je puno neispravnosti, napose nakon kraja rata, o čemu govori i izvješće Javnog tužitelja okruga Bjelovar upućeno 20. srpnja 1945. Javnom tužitelju Hrvatske. Tužitelj je posebno istaknuo da su „Komanda područja i OZN-a“ u logoru Velika Pisanica upućivali u taj logor i „one koji nisu bili pred sudom“ i „sud nije za njih donesao nikakovu presudu“, nego je to „najviše činila OZN-a“ koja je tamo uputila „oko 200 ljudi bez presude“. Zato je javni tužitelj intervenirao kod Ozne da se one zatvorenike za koje postoji „konkretan optužni materijal“ stavi pred sud, a sve ostale „pusti svojim kućama“.¹¹⁸ Ukratko, do srpnja 1945. mnogi za koje nije bilo podataka o krivnji su oslobođeni. Međutim, „što se tiče zatvora kod OZN-e“, oni nisu „pročišćeni“ jer se oznaši „bave pored važnih zadataka sitnicama“, tako da su se u pojedinim kotarevima u zatvorima nalazile osobe koje se nije moglo optužiti „kao osnovne krivce“, nego su, zapravo, „svojim nesavjesnim radom pomagali one osnovne svjesne krivce“.¹¹⁹

Divizijski vojni sud JA u Bjelovaru je od početka svibnja do kraja kolovoza 1945. osudio 1661 osobu od kazne smrti strijeljanjem do zatvorskih kazni.¹²⁰ To znači da je

114 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/10, Izvještaj GOC-a GŠH upućen GŠH NOV i POH, 6. 10. 1943., bez potpisa i bez pečata.

115 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 200.

116 Isto, 207.

117 Isto, 219-221, 238-240.

118 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., Dokumenti*, 228.

119 Isto, 227-231.

120 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 271-331.

sud u 90 dana izrekao gotovo 20 sudskih rješenja dnevno. Brzina donošenja odluka govori o uklopljenosti sudova u sustav odmazde i revolucionarnih ciljeva, tj. njihovoj podređenosti KPJ i Ozni.

Zagrebačko područje

Protjerivanje stanovništva bila je jedna od drastičnih represivnih metoda partizanskih vlasti. Osim obitelji koje su podržavale partizanske neprijatelje, protjerivali su i obitelji onih partizana koji su dezertirali iz svojih jedinica. O tome se govori izvješću Ozne za zagrebačku oblast za rujna 1944. upućenog Ozni II. za Hrvatsku.¹²¹

Viša tijela Ozne učestalo su opominjala da maltretiranja zatvorenika treba izbjegavati, osim ako za to ima „opravdanja“. Tako u dopisu Ozne za zagrebačku oblast od 2. rujna 1944. Ozni za Prigorje navodi se da treba izbjegavati „batinu“ osim kad „znamo da je netko kriv“.

„Naravno ako znamo da je netko kriv, ali ne priznaje onda nemamo razloga da ne upotrebimo druga sredstva.“¹²²

U izvješću II. sekcije Ozne za Pokuplje od 5. listopada 1944. Ozni za Hrvatsku govori se o uhićenim Žumberčanima osumnjičenim da su haesesovci ili četnici ili, pak, da su dezertirali. Od 14 zatvorenika nekoliko njih nije ništa priznalo unatoč batinama. Za neke je predloženo da ih se strijelja, tako i one koji su govorili da neće „narodnu vlast“, nego vlast koju će sami izabrati. Kod pojedinih zatvorenika stoji izričita napomena da je priznao bez batina.

„Na saslušanju je to priznao bez batina. (...) Tukli smo ga da bi iznudili priznanje, ali nismo uspjeli. (...) Njegovo priznanje iznudili smo batinama. Poslije je nekoliko puta pokušao da povuče priznanje, ali smo ga uvijek uspjeli bez batina, da potvrdi svoje prvo priznanje.“¹²³

S obzirom da su uhvaćeni nakon što su partizani u napadu na „Komandu mjesta u Sošicama“ izgubili „38 drugova partizana“, to su naveli kao razlog da se neke osudi na smrt.

„I ova saslušanja izvršena su brzo, te se vidi i iz samih zapisnika da nema mnogo konkretnog optužujućeg materijala, ali budući da je u napadu poginulo 38 drugova možemo da neke od njih osudimo i bez konkretnog materijala, ako je poznato da su u NOP isticali neprijateljski.“¹²⁴

121 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 44-46.

122 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/14, Dopis Otsjeka zaštite naroda za Zagrebačku oblast Povjerenstvu OZN-e Zagrebačke oblasti za Prigorje, 2. 9. 1944., potpis: Marijan (?), ima pečat.

123 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 96-100.

124 Isto, 99.

Međutim, sud je bio mišljenja da od šest prijedloga ima optužujućeg „materijala“ za strijeljanje samo za dvojicu, a za dvojicu nema.

Osim što je Ozna II. za Pokuplje tijekom rujna 1944. predala mnoge zatvorenike vojnom sudu s prijedlogom presuda, neke od njih, kako navodi u izvješću Ozni II. za Hrvatsku 8. listopada 1944., smaknula je odmah nakon istrage. Riječ je, primjerice, o partizanima koji su bili optuženi da su radili za neprijatelja. Nekoliko ih je smaknuto zbog ratovanja na „istočnom bojištu“, tj. u Sovjetskom Savezu.¹²⁵ Već 14. studenoga 1944. je Ozna II. za Pokuplje javljala je da je kroz zatvor Ozne II. za Pokuplje tijekom listopada 1944. prošlo 57 osoba od kojih je 16 nakon preslušavanja smaknuto, a ostali su uglavnom predani sudu.¹²⁶

Sličan dopis je Ozna za Pokuplje dostavila Ozni II. za Hrvatsku 18. prosinca 1944. Sadrži popis od 41 osobe koje su prošle zatvor Ozne II. za Pokuplje tijekom studenoga 1944. s prijedlozima za presudu. Petorica s popisa smaknuta su bez suda. Međutim, u nastavku se spominju i drugi podaci o broju uhićenika poslanih na sud i onih smaknutih. Nejasno je zašto nije izvršen sumarni popis. Uglavnom, u izvješću naglašavaju da su u studenom „uhapsili 73 osobe“, od kojih su „likvidirali“ njih 19.¹²⁷

U nekoliko dokumenata Vojnog suda IV. korpusne oblasti JA i tamošnjeg Vijeća kod pokupsko-turopoljskog područja, iz proljeća 1945., vidljivo je da su brojne osobe na području Ozne za zagrebačku oblast i pripadajuće okruge Bjelovar, Moslavina, Varaždin i Zagreb te Pokuplje, bili izvedeni pred sud i osuđeni na smrt ili zatvor s prisilnim radom.¹²⁸ No, prema izvješću III. sekcije Ozne X. korpusa, najvjerojatnije iz siječnja 1945., ova je sekcija od 17. listopada 1944. do 21. siječnja 1945. izvršila 25 likvidacija i to „desetorici bez suda“. Među njima su, kako se naglašava, bili špijuni, većinom Ustaške nadzorne službe i Gestapoa.¹²⁹

Ozna II. za zagrebačku oblast je opunomoćtvima Ozne za okrug Zagreb 15. prosinca 1944. predala upute o postupanju sa zatvorenicima. U pravilu to mora biti „mirno i pristojno“, a da se „oštrije mjere“ mogu primijeniti kada je riječ o „važnoj obavještajnoj stvari“. O tome odlučuje šef ili zamjenik, a u političkim se „stvarima“, rečeno je, treba posavjetovati s „nama“. Prilikom slanja takvih zatvorenika na sud mora se poslati i dopis o načinu kako se vodila istraga, t. j. da li se primjenjivala fizička prisila. Dopisi su morali biti „bez glave i štambilja“ Ozne. Dakle, nije se smjelo navoditi tko ih šalje, a nakon što su se proučili trebalo ih je spaliti.¹³⁰

125 Isto, 100-103.

126 Isto, 150-154.

127 Isto, 180-182.

128 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 108-116, 132-135, 168-175, 259-260; *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Slavonija, Srijem, Baranja*, 187-192.

129 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/11-2, Izvještaj III. sekcije Ozne 10. korpusa, bez datuma, bez potpisa i pečata.

130 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/14, Dopis Odsjeka zaštite naroda II za zagrebačku oblast opunomoćtvima Ozne za okrug Zagreb, 15. 12. 1944., s potpisom Bunić, pečat.

Da u istrazi treba primjenjivati „oštre mjere“ sugerirala je Ozna II. za Gornju Hrvatsku 27. siječnja 1945. Ozni II. za Hrvatsku u povodu istrage nad nekim Praunspengerom, koji je priznao da je „član lože“, ali nije htio odati druge članove.¹³¹ O primjeni „oštrijih mjera“ bilo je govora i u slučaju Nastje Žgur, žene nekog Hunjete, koju je Ozna II. za Gornju Hrvatsku sumnjivala da radi za Intelligence Service od 1939.¹³² Ozna II. za Hrvatsku zahtijevala je da se ne smije fizički maltretirati kao što su to uradili s „Hunjedom i drugima.“¹³³

Prema zapovijedi Ozne za Hrvatsku upućenoj VIII. korpusu u veljači 1945. taj je korpus bio zadužen da strijelja „više Nijemaca radi represalija“. Osim toga upozoreni su da ako namjeravaju „zarobljenike slati u Pisarovinu (Jastrebarsko) radi razmjene“, neka „osiguraju transport i biraju zdrave“, jer ih je „od zadnje grupe pola putem pomrlo“.¹³⁴

U izvješću Ozne III. za Hrvatsku od 13. travnja 1945. upućenog komesaru GŠ NOV i PO Hrvatske, govori se i o „greškama i nedostacima“ u postrojbama. Spominje se i slučaj četvorice zarobljenih ustaša. Njih je karlovačka brigada XXXIV. divizije zarobila, a saslušavao „vojno-obavještajni oficir“ te brigade Milan Ačić. Nakon saslušanja svukao ih je do gola, ubio i bacio u Kupu. Rijeka ih je izbacila kod sela Letovanića.¹³⁵ Ne spominje se je li riječ o „greškama i nedostacima“ zato jer su zarobljenici strijeljani bez suda ili zato jer se za strijeljanja saznalo.

Strijeljanja bez suda trebala su biti tajna, a smaknuća izvedena na način da se prikriju počinioci i pravi uzroci. Tako se mogu protumačiti planovi Ozne II. za Gornju Hrvatsku koja je u suradnji s „armijskom Oznom“ u travnju i svibnju 1945. „čistila teren“. Otkrili su skupinu od 11 članova HSS-a za koje su tvrdili da rade za IS. Svojim nadređenima sugerirali su da bi bilo bolje da se pripadnici te skupine ne uhite odmah, nego da se kasnije „likvidiraju na bazi sabotaže ili slično“.¹³⁶ Kao i mnoga druga izvješća i ovo ne sadrži preciznije podatke: jesu li spomenuti zaista radili za IS ili je, možda, bilo problematično to što su bili članovi HSS-a? No, jasno je da ih je Ozna namjeravala smaknuti na temelju neke lažne sabotaže ili „sličnih“ podmetanja.

Drastični postupak zabilježen je i u Ivanić Gradu nakon što ga je zauzela JA. Prema dopisu Ozne III. za oblast X. korpusa upućenog 17. svibnja 1945. Ozni II. za zagrebačku oblast Ozna XXI. makedonske divizije strijeljala je na području grada skupinu

131 HR-HDA, 1491, 30/12-9, Knjiga primljenih i poslanih telegrama od i za Oznu Gornje Hrvatske; Knjiga primljenih i poslanih telegrama od i za Oznu Gornje Hrvatske i Dalmacije; 15. 10. 1944. – 31. 5. 1945., Ozna II. G. Hrvatska – Ozni II. za Hrvatsku, 27.1. 1945.

132 HR-HDA, 1491, 30/12-8, Knjiga primljenih i poslanih depeša OZN-a Gornja Hrvatska; 8. 4. 1944. – 30. 5. 1945., Ozna II. za G. Hrvatsku – Ozni II. za Hrvatsku ili Ozni za Hrvatsku, 4. 5. 1945.

133 HR-HDA, 1491, 30/12-7, Knjiga primljenih i poslanih depeša podređenim OZN-ama; Knjiga izdanih depeša, 20. 10. 1944. – 3. 7. 1945., Ozna II. za Hrvatsku – Ozni za Gornju Hrvatsku, 4. 5. 1945.

134 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 196; Jurčević, Bleiburg, 317.

135 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 93.

136 HR-HDA, 1491, 30/12-8, Knjiga primljenih i poslanih depeša OZN-a Gornja Hrvatska; 8. 4. 1944. – 30. 5. 1945., Ozna II. za G. Hrvatsku – Ozni II. za Hrvatsku ili Ozni za Hrvatsku, 4. 5. 1945.

civila na temelju podataka da su „aktivni ustaše“. Podatke im je dao povjerenik Ozne II. za kotar Čazmu Rudi Gretić.

„Iako drug Gretić znade jako dobro direktive i poznaje lično uhapšene, rekao je drugovima iz OZN-a 21. divizije, da su to banditi i da su svi aktivni ustaše, što nije tačno i tako su svi prema tim podacima bili streljani u selu Lupoglavu dana 10. V. o.g.“¹³⁷

Pokazalo se da strijeljani nisu bili „banditi“, a neki od njih bili su odbornici mjesnih NOO-a. S obzirom da je „narod jako ogorčen“ predloženo je Ozni II. za zagrebačku oblast da Gretića „najstrože“ kazni. Međutim, Gretić je ostao u Ozni na odgovornim dužnostima. Godine 1954. bio je šef Opunomoćstva Udbe za kotar Križevci.¹³⁸

Prema izvješću Javnog tužitelja za okrug Varaždin Javnom tužitelju Federalne Države Hrvatske 18. kolovoza 1945. u logoru Maruševac i zatvoru Ozne u Zlataru nije bilo „slučajeva maltretiranja“.¹³⁹ No, isti je tužitelj javljao 27. kolovoza da je smijenjen šef Ozne za kotar Novi Marof Antun Andjel zbog „zločinačkog postupka s pritvorenicima“.¹⁴⁰

I u zatvorima Ozne na području Zagrebu je, sudeći prema izvješću Ive Robića, pomoćnika javnog tužitelja Hrvatske za „odjeljenje OZN-e“, od 19. listopada 1945., bilo slično. Angažirali su se „na čišćenju zatvora“ kako bi se završili postupci prema zatvorenicima pritvorenim „preko predviđenog roka“, a neki i „preko 4-5 mjeseci“. S batinanjem se „u glavnom prestalo“. Spomenuta su i tajna uhićivanja.

„Ranije, još za vrijeme borbe, bilo je uobičajeno tajno hapšenje t.j. takovo hapšenje da se u stvari čovjeka ili onoga koga se već želilo hapsiti jednostavno ukrade tako da nestane. Poslije se istraga također vodi tajno.“¹⁴¹

Takvih slučajeva je u Zagrebu „zadnjih dana“ bilo „nekoliko“. Navedeni su slučajevi trgovca Ante Stančića i dr. Rudolfa Pandakovića. Naglašava se da nam „tajna hapšenja“ zapravo „samo štete“ i „pokazuju našu slabost“.¹⁴²

Prema popisu smrtnih presuda Vojnog suda Komande zagrebačkog područja u razdoblju od 12. svibnja 1945. do 22. veljače 1946. strijeljano je, a nekoliko i obješeno, ukupno 853 osoba.¹⁴³ Jednostavna računica pokazuje da su u 270 dana izvršene u prosjeku tri smrtne osude dnevno. Dakako, bitnu ulogu u njihovim uhićenjima i istrazi imala je Ozna.

137 Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti, 120.

138 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30/7, Organizacija službe, Opunomoćstvo Udbe za kotar Križevci, Podaci o historijatu resora (Udbe), 10. 11. 1954.

139 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 618.

140 Isto, 632.

141 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 277.

142 Isto, 277.

143 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 341.

Za razdoblje nakon 1945. gotovo da i nema dostupnih dokumenata prikladnih za našu temu. Može se spomenuti „Izveštaj komisije” – vjerojatno osnovane na poticaj CK KPH – od 10. srpnja 1948. koja se pozabavila zloupotrebom u istrazi zbog pljačke zadružne prodavaonice u Breznici u kotaru Sv. Ivan Zelina. Naime, opunomoćenik kotarske Udbe, javni tužitelj i predsjednik kotarskog NO-a, koji je ujedno bio i sekretar KK KPH, tijekom istrage mučili su pritvorenike. Komisija je zaključila da treba suspendirati „šefa odsjeka” Peru Vranješa.¹⁴⁴ „Šef odsjeka” bio je opunomoćenik Udbe za kotar Sv. Ivan Zelina.

Karlovačko područje

Među prvim organiziranim i radikalnijim metodama djelovanja na karlovačkom području spominju se hvatanje talaca i smaknuća. Primjerice, Rajonski obavještajni centar (ROC) Kostajnica je 13. siječnja 1943. predlagao Pomoćnom obavještajnom centru (POC) za Baniju uhićenje 31 taoca zbog potpore četnicima. Stavili su ih „pod istragu“, a „organizatore likvidirali“.¹⁴⁵

GOC je 6. listopada 1943. javio GŠ NOV i PO Hrvatske da su od POC-a za Liku dobili vijesti o „nepravilnom strijeljanju naših organa, simpatizera NOB i nenaoružanih civila“ na području Gospića. III. brigada VI. divizije je bez konzultacija s ROC-om za Perušić i KK KPH Perušić strijeljala nekoliko osoba prilikom napada na Perušić. Jedan među njima bio je Marko Ragonjić, predsjednik NOO Malo Polje i povjerenik ROC-a. Uz njega su strijeljali još trojicu suradnika ili simpatizera NOB te četvoricu ustaša. Osim strijeljanja ustaša i četnika, neke su njihove obitelji protjerane, a neke su smještene u posebne logore. Spomenuto je protjerivanje „ustaških familija“ u Gospić i osnivanje logora u Otočcu za „četničke familije“.¹⁴⁶

Iz izvješća Ozne za Kordun Ozni za Hrvatsku od 3. kolovoza 1944., proizlazi da su od 15. svibnja do 4. kolovoza 1944. na tom području imali 171 zatvorenika, od kojih si 28 „likvidirali“. Ostali su osuđeni na zatvor i prisilni rad, protjerani na „neoslobođeni teritorij“, poslani u jedinice ili su pušteni kući.¹⁴⁷

Ozna za oblast IV. korpusa je Ozni za Karlovačko područje 8. studenog 1944. u dopisu poslala upute kako treba postupati sa zarobljenicima. Rečeno je da ih se ne maltretira jer da preplašeni svašta govore i lažu. Osim toga, nije ih trebalo svlačiti. Spominje se slučaj kada je zarobljenik „promrzao“, pa nije bilo koristi od njega.¹⁴⁸

144 HR-HDA, CK SKH, Izveštaj komisije, 10. 7. 1948. Članovi komisije su bili Branko Berić, Savo Šujica i kapetan Đorđe Knežević.

145 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/3, Naredba VŠ NOV i POJ upućena GŠ NOV i POH, 13. 1. 1943., potpis: šef ROC-a za Kostajnicu Radovan.

146 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/10, Izveštaj GOC-a GŠH upućenom GŠH NOV i POH, 6. 10. 1943., bez potpisa i bez pečata.

147 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/10, Izveštaj s Korduna Ozni za Hrvatsku, 3. 8. 1944., potpis: Radovan, bez pečata. Postoje dvije kopije, jedna je potpisana.

148 HR-HDA, 1491, 30/11/1/20, Ozna za Oblast IV. korpusa, Ozna za Hrvatsku Povjereniku Ozne za Karlovačko područje, 8. 11. 1944.

Odsjek II. Ozne za Liku je 5. prosinca 1944. javio Odsjeku II. Ozne za Hrvatsku da su otkrili izdajicu Dušana Ćupurdiju. Ćupurdija je bio „naš organ“, ali se „pokolebao“ i „uhvatio vezu s četnicima“. S obzirom da je bio upoznat s radom Ozne nije predan sudu, nego su ga „likvidirali kratkim postupkom“.¹⁴⁹

Među drastičnije postupke spadalo je i spaljivanje naselja koja su se svrstavala na stranu partizanskih neprijatelja. Tako je Ozna za Baniju 20. prosinca 1944. izvijestila Oznu II. za Hrvatsku o odobrenju GŠ NOV i PO Hrvatske da se spali selo Zrin. Naime, „unatoč svih napora“ dvije i pol godine nakon početka rata nisu mogli „naći ni jednog čovjeka ni žene koji bi držali vezu s partizanima“. Osim toga, „Zrinjske ustaše“ poznati su zbog svojih „zvjerstava“ zbog kojih se „duša srpskoga porjekla“ nije „pred njima smjela pojaviti“. Zrin je spaljen 9. rujna 1943.¹⁵⁰

Smaknuća bez suđenja bila su uobičajena i kasnijem razdoblju. Prema izvješću sekretara Divizijskog komiteta KPJ XXXIV. udarne divizije od 26. ožujka 1945. borci Karlovačke brigade osumnjičili su trojicu domobrana da su ustaški doušnici.

„Ta trojica su bila dana njihovoj OZN-i i obavještajnom oficiru na istragu, a ovi su ih nakon saslušanja bez ikakvog suda postreljali i pobacali u Kupu.“¹⁵¹

Sličan slučaj u istoj brigadi dogodio se nakon napada na Draganić pokraj Karlovca. I tamo su uhvatili trojicu. Strijeljali su ih kod Ribnjaka blizu Pisarovine i tamo ih ostavili.¹⁵²

Odsjek II. Ozne za okrug Banije je 30. travnja 1945. dostavio Ozni II. za Hrvatsku popis od 61 osobe koje su uhićene u travnju 1945. Nad nekima istraga nije ni započela, neki su predani sudu, a neki upućeni u operativne jedinice ili u svoja mjesta na daljnji postupak. Zanimljivo je obrazloženje zašto istraga nije dala „očekivane rezultate“. Naime, prema „novim direktivama“ istraga se morala voditi „bez pritiska (batinjanja)“.¹⁵³

I prema izvješću Ozne za Baniju iz lipnja 1945. Ozni II. za Hrvatsku o stanju u kotarevima Sisak, Petrinja, Glina, Kostajnica i Dvor istrage su vođene „bez pritiska“. Osim „likvidacije banditizma“ jedna od zadaća bila je i „likvidacija ili kažnjavanje nosioca oportunistima“.¹⁵⁴ Nije jasno o čemu je točno riječ. Može li se ovdje izraz „likvidacija“ shvatiti doslovno kao fizičko smaknuće „nosioca oportunistima“ ili „oportunistima“ samo kao pojave?

149 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/52, Dopis Otsjeka zaštite naroda za Liku II. otsjeku Odjeljenja zaštite naroda za Hrvatsku, 5. 12. 1944., potpis: Uzelac, bez pečata.

150 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 184-185, HR-HDA, 1491, 7.0.196., Izvješće Ozna za Baniju Ozni II. za Hrvatsku, 20. 12. 1944.

151 Dželebdić, *Obaveštajna služba u narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945.*, 150.

152 Isto.

153 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 262-265.

154 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 147-148; HR-HDA, 1491, 7.0.288-289., Izvješće OZN-e za Baniju OZN-i II. za Hrvatsku, lipnja 1945.

Javni tužitelj okruga Banija Branko Drezga se u svom izvješću od 15. svibnja 1945. Javnom tužitelju Hrvatske bavio stanjem u zauzetim mjestima. Spomenuo je pljačke od strane jedinica II. armije JA i likvidacije ranjenika iz sisačke bolnice. Otkrio je i zadaće koje su stajali pred Oznom u odnosu prema izbjeglicama koje su utekle pred partizanima na Baniju. Prema određenim kriterijima, neki će se „podacima Ozne“ biti vraćene u svoj kraj, „a imovina konfiskovana“, a neki „pokupljeni u logore a imovina pod sekvestar“. Međutim, djeca „do uključivo 16 godina“ neće biti „stavljena u logore“, već će, dakako, nakon oduzimanja roditeljima, „preko narodnih vlasti biti zbrinuta“.¹⁵⁵ Računalo se da je izbjeglica bilo ukupno oko 1.500.

U izvješću Ozne za okrug Banija upućeno Ozni za Hrvatsku 6. lipnja 1945. spominje se odmazda nad zarobljenicima II. bataljona KNOJ-a pod vodstvom pomoćnika komesara Milivoja Milivojevića Firge. Načelnik Ozne za okrug Banija Dragan Stojaković Putnik apelirao je na Oznu za Hrvatsku da intervenira.

„Ponovno Vas upozoravam o likvidaciji, koja je izvršena unazad 5 – 6 dana. Sa istom likvidacijom rukovodio je Firga, koji je odveo jednu grupu od 194 te ih likvidirao u blizini sela Knezovljana, svega udaljenosti kilometar od sela i 40 – 50 metara daleko od puta, kod same likvidacije bili su odbornici sela tako da za likvidaciju znade cijelo selo, pošto su nekoji dobili i robe od ubijenih.“¹⁵⁶

I nakon rata, napose u borbi s križarskim skupinama, smaknuće bez suđenja bila je uobičajena metoda obračuna. Ozna I. hrvatske divizije KNOJ-a obavijestilo je Oznu za Hrvatsku 31. kolovoza 1945. da je ponovno uhićen Nikola Obajdin. Prema odluci Ozne za kotar Slunj s ostalih deset „bandita“ otpremljen je u Zečev Varoš pokraj Slunja i bačen „u bezdan“. Međutim, Obajdin je ostao živ i izvukao se.¹⁵⁷

Iako je bila očita namjera vlasti da uvede red, mnogi dokumenti govore da nije uspostavljen pravni poredak utemeljen na zakonima. Tako bi se mogla tumačiti vijest o stanju u Lici koju je u ljeto 1945. Ozna uputila CK KPH: „U zatvoru imamo 105, kod suda ima 150 od 5. VII. do roka streljanja bandita.“¹⁵⁸ Najvjerojatnije je riječ o zatvoru u Gospiću. Iako se spominje „sud“, „rok strijeljanja“ dopušta mogućnost tumačenju da je riječ o zadatom razdoblju u kojem je trebalo izvršiti strijeljanja bez sudskih odluka.

Izvješće Odjela za opći nadzor Javnog tužitelja za okrug Karlovac upućenog 19. srpnja 1945. Odjelu za opći nadzor Javnog tužitelja Hrvatske otkriva da je Ozna često uhićivala bez ikakvih dokaza. „Greške“ se sastoje „u hapšenju pojedinaca za koje nije bilo prikupljeno dovoljno podataka“. „Većina njih“ bila je po mjesec ili više dana zatočena, a da se nad njima „uopće nije vodio postupak niti su bili saslušavani“. Jedan od razloga

155 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 109.

156 Isto, 158.

157 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/92, Izvještaj Opunomoćništva OZN-e 1. Hrvatske divizije KNOJ-a Odjeljenju zaštite naroda Hrvatske, 31. 8. 1945., potpis: nečitljiv, bez pečata.

158 HR-HDA, Zagreb, 1220, Vojna komisija, 2, Izvještaji Ozne, 1945., Izvješće Ozne za Hrvatsku CK KP Hrvatske, 7.–9. mjesec, 13. 7. 1945.

je malobrojnost ljudi koji su radili u Ozni. Primjerice, u jednom zarobljeničkom logoru bilo je oko 2.000 zarobljenih domobrana i ustaša, a “aparati koji vode saslušanje tih zarobljenika sastoji se svega od tri do četiri čovjeka”.¹⁵⁹

I na karlovačkom malo je dostupnih dokumenata relevantnih za našu temu nakon 1945. Prema Knjizi depeša Udbe za kotar Slunj tamošnje opunomoćstvo je 30. srpnja 1946. tražilo odobrenje Udbe za okrug Udbe Karlovac za smaknuće nekoliko zatvorenika. Naime, držala je jednog zatvorenika koji je “učestvovao u akcijama sa banditima” i nekoliko jataka. Međutim, u Slunj su došli „dva druga iz I. divizije KNOJ-a“ koji prijedlogu „brze likvidacije“ i zahtijevali postupak. Zato se tražila konačna odluka: “Javi nam dali da izvršimo sami likvidaciju ili da se provodi postupak.”¹⁶⁰

Prema svjedočanstvu s područja Slunja iz 1965., neka žena, koja je kao križarski jatak provela dvije godine u zatvoru, verbalno je napala kćerku „našeg bivšeg suradnika“ Marka Pavlića iz Korita pokraj Rakovice tvrdeći da je njen otac „klao“ ustaše, a da su njoj „u Udbi sipali vodu u usta“ ne bi li iznudili neka priznanja. Iz Udbe za Slunj poslan je zahtjev da se ženu tuži „zbog kleveta“.¹⁶¹

Riječko područje

Na riječkom području prve vijesti o drastičnim postupcima zabilježene su u jesen 1943. godine. Tako GOC 6. listopada 1943. u izvješću GŠ NOV i PO Hrvatske navodi da su od POC-a za Hrvatsko primorje i Istru dobili vijest da je na Lošinju strijeljano 150 četnika, a kasnije još pet oficira od strane XIII. divizije. Strijeljani su prije nego su do kraja ispitani od strane POC-a.¹⁶²

Planirana smaknuća spominju se u izvješću Ozne za Hrvatsko primorje II. odsjeku Ozne za Hrvatsku 2. rujna 1944.

„1.) Izradjen je prema kartoteci, arhivi, i svim ostalim podacima, popis lica koje treba odmah likvidirati, te lica koja treba smjesta uhapsiti i staviti do daljnega pod siguran nadzor.“¹⁶³

U izvješću II. sekcije Ozne za Hrvatsko primorje II. odsjeku Ozne za Hrvatsku od 2. veljače 1945. spominje se da je malo „pogodnih“ koji bi izvršavali likvidacije, napose

159 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Zagreb i središnja Hrvatska*, 548.

160 Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata (dalje: HMDCDR, Dokumenti Udbe Hrvatske : nesređeno), „Primljene depeše od Ozne za okrug Karlovac 1946“, 30. 7. 1946. Iako je riječ o knjizi „primljenih depeša“ i to Ozne, ona sadrži i poslane depeše Opunomoćstva Udbe za kotar Slunj, dakle i depeše primljene i poslane nakon reorganizacije Ozne i osnivanja Udbe.

161 HMDCDR, Dokumenti Udbe Hrvatske (nesređeno), Dopis Petra Zinaića „Sekretarijatu unutrašnjih poslova kotara (Državna bezbednost) Karlovac“, 9. 4. 1965., potpis: Petar Zinaić, bez pečata.

162 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/10, Izvještaj GOC-a GŠH upućenom GŠH NOV i POH, 6. 10. 1943., bez potpisa i bez pečata.

163 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj II. sekcije Otsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje 2. Odjelu zaštite naroda Hrvatske, 2. 9. 1944., potpis: Pipo, ima pečat.

kad treba izvršiti „likvidaciju ljudi“ koji „nisu dovoljno raskrinkani“ i kad ih treba „maknuti na način da se ne kompromituje Pokret“.¹⁶⁴ Nakon nešto više od mjesec dana ista je sekcija javila da je tijekom šest mjeseci uhićeno 145 osoba, a od tog broja njih 32 je smaknuto.¹⁶⁵

Ozna II. za Hrvatsko primorje je 23. travnja 1945. Ozni za Hrvatsku javila da je u drugom odsjeku Ozne za Gorski kotar bilo svega oko 140 zatvorenika, od kojih su pustili na slobodu 60 domobrana, a likvidirali „20 bandita“.¹⁶⁶

Ozna za Hrvatsko primorje javila je Ozni za Hrvatsku 25. travnja 1945. da je oslobođeno čitavo Hrvatsko primorje, osim Rijeke. Popisi onih koje je trebalo odmah smaknuti već su bili ranije pripremljeni: „Do sada likvidirano oko 120 ljudi.“¹⁶⁷ Nakon što su jedinice IV. armije ipak zauzele Rijeku, Štab hrvatske divizije KNOJ-a javio je načelniku Ozne za Hrvatsku da se „pristupilo zadatku“.

„Naše jedinice odmah su upale u mjesto i pristupile zadatku. Prvim naletom likvidirali smo dva najveća organizatora autonomaša, od kojih je jedan pop Stalinus.“¹⁶⁸

Ozna je koristila i otrove. Tako barem proizlazi iz dopisa Ozne I. za Hrvatsko primorje koja javlja Ozni za Hrvatsku u veljači 1945. da su im „hitno“ potrebni „fina otrovi“.¹⁶⁹

Splitsko područje

Jedan od prvih primjera dokumentirane odmazde na području Dalmacije nije izravan povezan s odlukama Ozne, barem ne njenih viših tijela. No, Ozna je imala razumijevanje za takve postupke, napose nakon što su partizanske jedinice pretrpjele gubitke. Tako je Ozna za oblast VIII. korpusa NOVJ 1. kolovoza 1944. javila Ozni za Hrvatsku da je IV. splitska brigada na području Kijeva uhvatila „oko 20 narodnih neprijatelja“ i strijeljala ih „bez prethodnog ikakvog preslušanja“. U akciji je ubijeno i „oko 20 žena iz istog sela i popaljeno prilično žita“. To je bila odmazda jer su „prije samog napada zaklati neki drugovi i drugarice“. Osim toga, „na sektoru Mosora“ strijeljano je „više ljudi“ koji su surađivali s „okupatorom i narodnim neprijateljima“. Strijeljanja su izvršena bez „sudjenja od strane naših vojnih sudova“. Viša tijela Ozne zahtijevala su

164 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj II. odsjeka zaštite naroda Hrvatsko primorje 2. odjelu zaštite naroda Hrvatske, 2. 2. 1945., potpis: nečitak, ima pečat.

165 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/59, Izvještaj II. sekcije Odsjeka za zaštitu naroda Hrvatsko primorje IV. odsjeku Odjela za zaštitu naroda za Hrvatsku, 12. 3. 1945., potpis: šef Odsjeka (nečitljivo), ima pečat.

166 HR-HDA, 1491, 30/12-11, Knjiga primljenih i poslanih depeša OZN-a Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, 23. 4.-31. 5. 1945., Ozna II. za Hrvatsko primorje – Ozni za Hrvatsku, 23. 4. 1945.

167 HR-HDA, 1491, 30/12-11, Knjiga primljenih i poslanih depeša OZN-a Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, 23. 4.-31. 5. 1945., Ozna Hrvatsko primorje načelniku Ozne Hrvatske, 25. 4. 1945.

168 HR-HDA, 1491, 30/12-2, knjiga depeša, 23. 5. 1944. – svibanj 1945., bez datuma.

169 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30, Knjiga primljenih i poslanih depeša od i za OZNA Slavonije i Hrvatsko primorje, 20. 10. 1944.-31. 5. 1945., Ozna I. za Hrvatsko primorje Ozni za Hrvatsku, 25. 2. 1945.

od vojnih postrojbi i Ozne III. da se pridržavaju barem formalnih postupaka prema zarobljenicima.¹⁷⁰

Da su smaknuća bila česta dokazuje i popis Općinskog komiteta (OK) KPH za Makarsku kojeg je koji je 22. listopada 1944. dostavio Ozni. Naveli su 15 „najreakcionarnijih lica“ koji su „najštetniji po interesima N.O.P.“. Imena su dostavljena na zahtjev predstavnika Ozne Filipa Perića, koji je zahtijevao popis onih koji su „po svojim djelima zaslužili da ih se likvidira“, iako je OK KPH Makarska bio upoznat s „najnovijim“ uputama da se „likvidacija vrši“ tek „po saslušanju suda“.¹⁷¹ I ovo izvješće, kao i mnoga kasnija, i to ne samo s područja Dalmacije, dokaz su da se takvih naredbi nisu držali ni oni koji su ih pisali.

Ozna XIX. divizije je 5. studenog 1944. Ozni šibenskog područja javila da među uhićenima koje im je poslala Komanda mjesta Kistanje (Knin), potrebno njih šest „apsolutno likvidirati“.¹⁷² Smaknuća se spominju i u izvješću Ozne kninskog područja koje je 27. studenog 1944. uputilo Ozni za oblast VIII. korpusa o stanju na neposredno nakon „oslobođenja Drniša i okolice“. Prema planu dvojica su članova Opunomoćstva trebala u Drnišu izvršiti uhićenja i „odmah“ pristupiti „likvidaciji istih“. Izvršena su i javna strijeljanja koja su izazvala strah i među Hrvatima i Srbima da će se partizani služiti istim sredstvima kao i ustaše 1941. Jedna od slabosti „u dosadašnjem radu“ bila je ta „što nismo odmah pristupili likvidiranju prvih dana“.¹⁷³

„Ozna splitskog područja dostavila je 15. studenog 1944. Ozni za oblast VIII. korpusa popis od 58 „likvidiranih zarobljenih ustaša“ iz logora Gripe u Splitu.“¹⁷⁴

Potkraj studenog 1944. Ozni je „izdata nova direktiva“ po kojoj ona nema više „ovlaštenje“ da vrši likvidaciju bez suda „osim naročitih izuzetaka“. To proizlazi iz izvješća Drage Despota, člana Sudskog odsjeka GŠ NOV i POH, poslanog 17. siječnja 1945. CK KPH.¹⁷⁵ No, Ozna se te upute nije pridržavala „na nekim sektorima“. Despot navodi primjere iz cijele Dalmacije i tvrdi da je bilo općepoznato da se zatvorenici ubijaju bez suda. U Kninu je Ozna nakon „dobivene nove direktive“ smaknula „najprije 13, a poslije 1 osobu“, a htjela je „likvidirati i još 17 zarobljenika“ a da ih „nisu uopće saslušali“. Sve je izvršeno „vrlo nekonspirativno“. „Zatvorenici i zarobljenici“ su u Splitu na strijeljanje odvođeni u kamionima. Odvedeno je oko 350 zarobljenika pod izlikom da će biti raspoređeni u vojsku. Svima je to bilo „vrlo providno i neuvjerljivo“ jer tko bi povjerovao da će se zarobljenici voziti u kamionima „dok naši borci idu pješice“. Ipak, tvrdi se u nastavku, to su od zapovjednika logora zahtijevali major Sekulić – riječ je o

170 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 129, 132.

171 Isto, 155.

172 Isto, 172.

173 Isto, 232, 235.

174 Isto, 193.

175 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 59.

šefu Ozne VIII. korpusa Nikoli Sekuliću Bunku – i „drug Ljubuški“.¹⁷⁶ U zadarskoj Ozni su nastavljali s praksom smaknuća bez suda jer nisu imali „povjerenja da bi takove sud osudio na smrt“. Neke su slali u vojne jedinice s uputama da ih se tamo ubije. Osim toga, Ozna šibenskog područja zahtijevala je od „vojnog suda vijeća kod komande šibenskog područja“ da naknadno sastavi presudu. I na biokovskom području Ozna je smaknula oko 20-25 osoba „bez ikakvih posebnih razloga“ i to „nakon primitka nove direktive“. U Dubrovniku je smaknuće izvršila jedinica KNOJ-a klanjem. Despot sugerira da nije problem u broju smaknutih, nego u načinu. Štoviše, broj smaknutih na nekim je područjima „mnogo premalen“. Primjerice, na području Dubrovnika je „likvidirano svega oko 100 ljudi“, a što je premalo „za Dubrovnik i okolicu“ gdje su „carevali i ustaše i četnici, Talijani i Nijemci, a ogromna većina Dubrovčana s njima se je povezala“. Uzrok „malog broja likvidiranih“ je u tome što je javnost za smaknuća „brzo saznala“, pa su „naši drugovi“ ustuknuli i „prešli u drugi ekstrem“, tj. u „pretjeranu blagost“. Despot se osvrnuo i na mučenje zatvorenika. Spomenuo je Oznu na biokovskom području. Nakon što izmuče ljude zahtijevaju od suda da ih osudi na smrt bez obzira na krivnju, jer bi bilo „vrlo nezgodno“ da ih se oslobodi nakon što su „tako istučeni“. Osim toga, trebalo ih je proglasiti krivima i zato što je u međuvremenu njihova imovina bila „razgrabljena“.¹⁷⁷

Prema izvješću III. sekcije Ozne oblasti VIII. korpusa III. odsjeku Ozne za Hrvatsku od 7. prosinca 1944., „na „ilegalan način likvidirano je 8 ljudi“. Iako se „to izbjegava“, to se je „moralo“ izvršiti jer su ta osmorica bili „štetni“ i postojao je strah da „ne unesu“ u vojsku „nepovjerenje“. U istom izvješću spominju se i druga smaknuća, ali tijekom borbe ili nakon provedene istrage.¹⁷⁸

Šef III. odsjeka Ozne za Hrvatsku upozorio je komesara Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske da su prema svjedočenju jednog vojno-obavještajnog časnika nakon borbi kod Knina jedinice zarobljavale „u velikom broju“, a zarobljenici „bez saslušanja strijeljani“.¹⁷⁹

Opunomoćstvo Ozne za zadarsko područje javilo je krajem prosinca 1944. Ozni za oblast VIII. korpusa da je trgovac Petar Relja „likvidiran bez suda“. Početkom veljače 1945. je ubijen još jedan zbog čega je u Zadru „nastala zabuna“. Ne spominje se o kome je riječ, ali saznalo se da je smaknut od Ozne i to „na nezgodnom mjestu“.¹⁸⁰ Uglavnom, na području Zadra su u razdoblju od studenog do prosinca 1944. uhićene i sudskim ili

176 HR-HDA-1491: Ozna Hrvatske, 30/7, Organizacija službe, Opunomoćstvo Udbe za kotar Split, Podaci o historijatu resora (Udbe), 24. 12. 1954.

177 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti*, 56-71.

178 HR-HDA-1491: Ozna za Hrvatsku, 30/35, Izvještaj III. sekcije Ozne Oblasti 8. korpusa Ozne za Hrvatsku III Otsjeku zaštite naroda za Hrvatsku, 7. prosinca 1944., potpis: rukovodioc III. sekcije major P. Ljuština, ima pečat.

179 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 429.

180 Isto, 749.

izvansudskim odlukama ubijene 104 osobe. Od tog broja nedvojbeno je da su smaknute 73 osobe, od kojih je 70 smaknula Ozna.¹⁸¹

Kad je Ozna za Dalmaciju organizirala 5. siječnja 1945. sastanak svih opunomoćenika s područja Dalmacije, zahtijevali su da donesu „popis svih uhapšenika od oslobođenja sa podacima o konačnoj odluci“.¹⁸² Očito je da je sudbina uhićenika bila u rukama Ozne.

Odlučnost Ozne da se što prije obračuna s neprijateljima, rezultirala je, barem se tako čini na prvi pogled, apsurdima. Tako je Ozna za Dalmaciju ubila zubara Josipa Richtmana, kojeg je ZAVNOH poslao u Dalmaciju. Ozna za Hrvatsku je 11. veljače 1945. zahtijevala objašnjenje o čemu je riječ.¹⁸³ Odgovor nije poznat.

Ozna za okrug Knin je 18. ožujka 1945. Ozni za Dalmaciju javila da su strijeljani mnogi njemački i talijanski zarobljenici iz logora u Kninu. Depeša je nečitka, a vjerojatno je riječ o 81 strijeljanom zarobljeniku. S obzirom da su strijeljani „bez znanja opunomoćenog oficira OZN-e i Opunomoćstva“, pokrenuta je istraga.¹⁸⁴ Ni o ovom slučaju nisu poznati rezultati istrage.

Osim tajnih smaknuća, organizirana su i javna smaknuća. Tako je Ozna II. za Dalmaciju molila 15. svibnja 1945. Oznu za Hrvatsku da im pošalju nekoliko zlikovaca iz Zagreba jer bi u Dalmaciji dobro odjeknule javne likvidacije.¹⁸⁵

Što se događalo u kasnijem razdoblju poznato je tek iz popisa smaknutih osoba po kratkom postupku ili prema presudi sudova u vrijeme i nakon rata. Te popise su kotarska opunomoćstva Udbe u travnju i svibnju 1948. morala dostaviti IV. odsjeku Udbe za Dalmaciju. Riječ je o popisima s područja kotara i gradova Benkovac, Brač, Dubrovnik, Imotski, Makarska, Sinj, Šibenik i Zadar. Nema sumnje da su popise morali izraditi i Udbe drugih hrvatskih kotareva i gradova, ali oni nisu sačuvani, barem ne u hrvatskim arhivima. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da su ti popisi izrađeni na temelju starijih popisa Ozne i Udbe. Uglavnom, prema tim popisima ubijeno je na temelju sudskih odluka ili bez suda na području Benkovca 37, Brača 7, Dubrovnika 107, Imotskog 67, Makarske 10, Sinja 197, Šibenika 579 i Zadra 104 osobe.¹⁸⁶

181 Zlatko Begonja, „Komunistički teror i zločinstva u Zadru 1944-1946“, u: *Represija i zločini komunističkog režima u Hrvatskoj*, ur. Zorislav Lukić, Zagreb: Matica hrvatska, 2012., 269-288, 272.

182 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 735.

183 HR-HDA, 1491, 30/12-1, knjiga depeša, 8. 9. 1944. – 27. 4. 1945., Ozna za Hrvatsku – (Ozni za «Dalm.», br. depeše: nema, 11. 2. 1945.

184 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 765.

185 HR-HDA, 1491, 30/12-7, «Knjiga primljenih i poslanih depeša podređenim OZN-ama», 20. 10. 1944. – 3. 7. 1945., Ozna II za Dalmaciju – Ozni za Hrvatsku, 15. 5. 1945.

186 *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. : Dokumenti : Dalmacija*, 802-928.

Zaključak

Komunistička partija Jugoslavije je na čelu partizanskog pokreta primjenom represivnih sredstava nastojala osigurati ratnu pobjedu i učvrstiti svoju diktaturu. Proklamirani ciljevi, poput kažnjavanja ratnih zločinaca, obnove jugoslavenske države, proširenje njezinih granica i uvođenja federalizma, kao i onih prikriivenih, poput izgradnje komunističkog sustava onemogućivanjem i marginalizacijom ratnih i potencijalnih neprijatelja i suparnika, podržavljenjem privatne imovine te stvaranjem pogodnih uvjeta za izvođenje izbora, napose saveznih 1945. i republičkih 1946., bili su glavni motivi za drastične mjere. U tome je važnu ulogu imala Ozna/Udba, sigurnosna i obavještajna služba partizanskog pokreta i komunističke vlasti.

Upravo je Ozna/Udba, uz pomoć tužiteljstva i sudstva, koristila i postupke koji su bili u suprotnosti s vlastitim načelima i zakonima, ali i međunarodnom pravu. Sudsko kažnjavanje rezultiralo je smrtnim kaznama, zatvorskim kaznama s prinudnim radom i konfiskacijom imovine ili, pak, oslobađanjem optuženih. Međutim, često su se održavala brza suđenja bez uobičajene pravne procedure i utvrđivanja stvarne individualne krivice.¹⁸⁷ Osim uhićivanja i istražnih postupaka, Ozna/Udba je često izvodila izvan-sudska kažnjavanja, tj. nezakonita smaknuća. Smaknuća se mogu podijeliti na ona izvršena prema naredbama viših državnih vlasti i ona izvršena od strane nižih tijela bez izravnog naređenja viših tijela i samovoljnim odlukama. Samovolja se nije strogo kažnjavala – osim upozorenja i poneke smjene s dužnosti, nisu zabilježene veće kazne za počinitelje. Zato se može zaključiti da se tolerirala. Nezakonita smaknuća rezultirala su fizičkim eliminiranjem protivnika, a manje drastični postupci maltretiranjem u zatvorima i marginaliziranjem takvih osoba u društvu.

Ukratko, organizirana odmazda imala je bitnu ulogu u učvršćenju vlasti, a u kombinaciji s nekontroliranom osvetom smanjio se broj pravih i potencijalnih komunističkih protivnika u fizičkom i u političkom smislu. Odmazda započeta u ratu završila je, barem u najmasovnijem obliku, nakon ljeta 1945., a pogotovu nakon izbora u studenom iste godine kada je i formalno učvršćena diktatura KPJ. Međutim, pojedinačna smaknuća u organizacije vlasti i izvedbi Ozne nastavljala su se i nakon uvođenja redovnog sudstva i proglašenja amnestije. U idućem razdoblju izvanzakonsko kažnjavanje uglavnom je ograničeno na smaknuća pripadnika gerilskih skupina, u Hrvatskoj najviše križara i njihovih pomagača.

Malo je sačuvanih i dostupnih dokumenata o smaknućima, pa i onih koje je organizirala i izvela Ozna. No, i ti dokumenti i njihova neupitna vjerodostojnost omogućuju prethodne ocjene. Osim njih, brojna svjedočanstva i otkriveni masovni grobovi smaknutih potvrđuju činjenice o organiziranoj odmazdi za zločine izvršene do 1945., ali i preventivnom onemogućivanju svake antikomunističke i antijugoslavenske djelatnosti od strane KPJ i DFJ.

¹⁸⁷ Nada Kisić Kolanović, "Pravno utemeljenje državno-centralističkog sistema u Hrvatskoj 1945-1948.", *Časopis za suvremenu povijest*, 1992, 1, 49-99.

SUMMARY

**The Department for People's Protection (Ozna)/ The State Security Service (Udba)
– a drastic confrontation with the enemy: the example of Croatia (1940s-1950s)**

The goal of the Communist Party of Yugoslavia, as the head of the partisan movement, was to win the war and strengthen its power. Its evident goals were to punish war criminals, rebuild the Yugoslav state, broaden its borders and introduce federalism. Its hidden goals were to build a communist system by marginalizing war enemies and rivals, to support private property and to make fertile ground for federal and state elections of 1945 and 1946. The latter prompted drastic security measures. Ozna/Udba - the security and intelligence service of the partisan movement and the communist leadership - played a key role in the process. With the help of prosecution office and courts, the Communist Party used methods contradictory to their own principles, laws and the international law. Quick trials without the usual legal procedure were a common occurrence. Next to arrests and investigations Ozna/Udba often used illegal executions. Some were ordered by those higher in command, and some were arbitrary. The arbitrariness wasn't considered a serious offense. The major consequence was an occasional transfer from one duty to another which indicates that illegal executions were tolerated. Enemies were physically eliminated, bullied in prisons and marginalized. In combination with uncontrolled vengeance, such organized retaliation decreased the number of real and potential communist rivals, in physical and political sense. The retaliation started during the war and mostly ceased after the summer of 1945, especially after the November election when the dictatorship of the Communist Party was strengthened. However, individual executions organized by those in power and executed by Ozna continued even after the regular judicial system was established and the amnesty proclaimed. The main execution targets were guerrilla members. Facts about the organized retaliation for the crimes committed up to 1945 are preserved in rare documents about the executions as well as in testimonies and mass graves. Those sources also provide data on precautionary sabotage of anti-communist and anti-Yugoslav actions led by the Communist Party and Democratic Federal Yugoslavia and largely executed by Ozna/Udba.

Keywords: Croatia, Democratic Federal Yugoslavia, Federal People's Republic of Yugoslavia, the Department for People's Protection, The State Security Service, The Communist Party of Yugoslavia